

Univerzita Karlova

**Právnická fakulta
katedra trestního práva**

Rigorózní práce

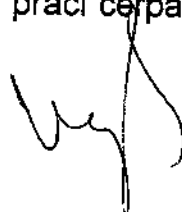
Název práce: Nutná obrana

Konzultant: JUDr. Rudolf Vokoun Csc.

Autor: Mgr. Benedikt Vangeli
studijní ročník 1999-2004
Na Petřínách 392, Praha 6, 160 00

červen 2008

Prohlašuji, že jsem tuto rigorózní práci zpracoval samostatně, a že jsem vyznačil prameny, z nichž jsem pro svou práci čerpal, způsobem ve vědecké práci obvyklým.

A handwritten signature in black ink, consisting of several fluid, connected strokes. The signature is positioned to the right of the main text block.

Nutná obrana

Motto: „*Vim ví repellere licet*“

Úvod

Již od počátku existence právních řádů regulujících chování lidí ve společnosti se vyskytovaly právní instituty, které měly umožnit čelit nebezpečným situacím dostatečně rychle, řešit je neformálně a efektivně. Instituty jako svépomoc, sebeobrana apod. před vznikem oficiálních právních norem vycházely přirozeně z norem morálních, z etiky. Tato etika prohlašovala za hodnotu kromě jiného nejdůležitější zájmy jedinců a společnosti.

S pojmem hodnoty (tedy cílem, kterého je dobré dosahovat pro něj samotný) je implicitně spojena potřeba ochrany těchto hodnot. Není-li totiž dovoleno hodnotu či zájem bránit před jednáním či situací, která ho ohrožuje, ztrácí prohlášení tohoto zájmu za hodnotu smyslu. Bylo by nesmyslné něco prohlásit za hodnotu hodnou ochrany a přitom nedovolovat *účinnou* obranu tohoto zájmu. V takovém případě by se právní řád sám ocital v kontradikci.

Zájmy jako život, zdraví, osobní svoboda, důstojnost a čest atd. se v současných právních rádech demokratických států považují za přirozená lidská práva. Z důvodů výše uvedených je tak přirozeným právem i jejich obrana. **Právo na obranu (hodnot a zájmů) není nějakým dalším zvláštním lidským právem, je to pouze logická součást jakéhokoliv přirozeného lidského práva. Proto je také právo na obranu většinou formulováno v právních rádech obecně, jako obecný institut práva, který lze aplikovat na ochranu nejrůznějších zájmů. V tomto smyslu lze hovořit o**

přirozeném právu na obranu včetně přirozeného práva na nutnou obranu ve smyslu trestního práva.¹

Při obraně těchto různých hodnot je často třeba použít prostředků, které, pokud by nešlo o situaci, kdy jsou tyto hodnoty ohroženy, by byly jednáním neoprávněně poškozujícím zájmy jiného.

Kdosi správně podotkl, že „*primárním úkolem státu není starat se o materiální blahobyt občanů, ale zajistit jim bezpečí*“. Takovýto stát umožňuje efektivní obranu pomocí norem, které dovolují poškozovat jinak chráněné zájmy v situaci útoku či nebezpečí. S rozvojem civilizace, s posilováním moci státu a se vznikem právního státu se zmenšila potřeba existence těchto institutů, ale rozhodně nezmizela. Takováto úprava existuje z toho důvodu, že **oficiální orgány, které jsou zákonem určené k ochraně těchto zájmů v drtivé většině případů nejsou a ani pochopitelně nemohou být vždy přítomny na místě, kde k ohrožení dochází, aby mohly zasáhnout.** (I přes různá opatření, která mohou vést ke zvýšení pravděpodobnosti včasného zásahu příslušných orgánů v případě napadení, jako je rozvoj kamerových systémů obecní a státní policie, zvýšený počet hlídek obecní i státní policie v ulicích, taktéž co možná nejkratší dojezdové časy motorizovaných hlídek na místa incidentů - 15 min např. je již velice dobrý čas, není prakticky nikdy možné zajistit přítomnost kompetentních orgánů na místě v době útoku.) Je proto třeba ochranu takových zájmů umožnit jinak, a to tak, že se povolí jak tomu, kdo je ohrožen, tak jiným, zasáhnout ve prospěch napadených zájmů. Takovéto jednání je jednáním, které neodporuje etickým pravidlům společnosti, ani není protiprávní, naopak je prohlášeno za právně konformní a z hlediska morálky v právním státě pozitivně hodnoceno. **Pokud takováto úprava neexistuje, nebo je taková, že neumožňuje se efektivně bránit, stát neplní svou výše uvedenou primární funkci.**

¹ Rousseau, J.-J., O společenské smlouvě neboli a zásadách státního práva, Aleš Čeněk, 2002, str. 31

Stanovení okolností vylučujících protiprávnost a nutné obrany především má být právě takovou úpravou, která bude formulovat obecné právo každého bránit hodnoty právem uznávané a chráněné.

Nutná obrana je jedním z institutů práva, ve kterém se velice ostře střetá realita života na jedné straně a pojmy práva a právní myšlení na straně druhé. Otázka, jak se k sobě má realita sebeobránných situací a jejich právní kvalifikace na ní aplikovaná, je červenou nití, která se táhne napříč celou touto prací. Při uvažování na téma nutné obrany je třeba snažit se vidět skrze obecné pojmy práva vždy také konkrétní situace konkrétních lidí, kterým jde o ochranu těch nedůležitějších hodnot v jejich životě, což je koneckonců pro ně obvykle důležitější než otázka, jak se na takovou situaci dívá právo. Je třeba nezapomínat, že situace nutné obrany skoro vždy mezními životními situacemi, ve kterých jde člověku nezřídka o vše, o celý budoucí život.

Tím jsme se dotkli hlavních pojmů, se kterými budeme v této práci operovat. Jsou to **sebeobrana** a **nutná obrana** a analogicky sebeobránná situace a situace nutné obrany. Zjednodušeně lze jejich vztah vyjádřit průnikem dvou množin :

- 1) sebeobrana – tedy množina jednání, která efektivně směřují k ochraně zájmů napadeného
- 2) nutná obrana – množina jednání, která, vedena úmyslem se bránit, zůstávají v mezích zákona.

Formálně právně vzato, **nutná obrana** je jednání jinak trestné, které se pohybuje v mezích vymezených zákonem, bez jakéhokoliv nároku na *účinnost* takového jednání. Zato **sebeobrana** je striktně vzato jednáním, které účinně brání napadeného proti útočníkovi, bez ohledu na *legalitu* takového jednání.

Existuje celá řada příkladů jednání osob napadených, jež byla použita ve skutečných případech, která sice zůstala v mezích nutné obrany, avšak neměla potřebný sebeobránný efekt. Naopak existují efektivní způsoby obrany, které by určitě nesplnily požadavky nutné obrany (typicky např. intenzivní excesy z mezí nutné obrany či extenzivní excesy typu předčasná obrana, viz dále).

Existují dále též jednání, která **nejsou reálně schopná ubránit napadeného a zároveň vůbec neohrožují, ani neporušují zájmy chráněné trestním zákonem.** Tato jednání nelze kvalifikovat jako jednání v nutné obraně, neboť zde není splněn obligatorní rys nutné obrany jako jednání „jinak trestného“, neexistuje zde vůbec potřeba vylučovat jejich protiprávnost (může jít např. o pokus o obranu zaříkáváním, motlitbou, hypnózou). Tato jednání samozřejmě nejsou trestněprávně postižitelná a zůstávají maximálně pouhým „pokusem o nutnou obranu“.

Naopak mohou existovat jednání, která **jsou** (mohou být) **reálně schopná ubránit napadeného v dané sebeobraně situaci a přitom nejde o jednání, které by vůbec mohlo naplnit znaky trestného činu** (např. útěk, vydání peněz atp.). Tato jednání naopak spadají do množiny sebeobraných jednání, která ale stejně jako u předchozí varianty nelze kvalifikovat jako nutnou obranu. Někdy bývá tendence tato jednání mylně právně kvalifikovat jako *přiměřenou* nutnou obranu. Někdy dokonce je tendence vyžadovat po obránci, aby se právě o takovéto jednání pokusil, dříve než přistoupí k jednání v nutné obraně. Takovéto požadavky jsou kladeny díky pomýlenému vyžadování splnění subsidiarity, kterou institut nutné obrany v současném českém právním řádu neobsahuje, viz níže.

Z hlediska účelu institutu nutné obrany má však smysl pouze ta skupina jednání, která tvoří průnik obou množin jednání. Tedy ta jednání, která jsou jak legální (ač by jinak porušovala či ohrožovala zájem chráněný trestním zákonem), tak schopná účinně ochránit napadenou osobu. Neboť smyslem institutu nutné obrany není pouze vyloučit případnou trestní odpovědnost obrany napadeného člověka proti útoku, nýbrž **především umožnit efektivní obranu, kterou z povahy věci často nelze provést jinak, než porušením práv útočníka.**

Lze tedy proto rozlišit tyto **druhy jednání provedených obráncem v úmyslu se bránit:**

a) jednání, která neohrožují či neporušují zájem chráněný trestním zákonem a současně nejsou schopna obránce účinně ubránit („pokusy o nutnou obranu“),

b) jednání, která ohrožují či porušují zájem chráněný trestním zákonem, nepřekračují hranice přiměřenosti nutné obrany, avšak nejsou schopna obránce účinně ubránit („neúčinná nutná obrana“),

c) jednání, která ohrožují či porušují zájem chráněný trestním zákonem, nepřekračují však hranice přiměřenosti nutné obrany a současně jsou schopna obránce účinně ubránit („účinná nutná obrana“),

d) jednání, která ohrožují či porušují zájem chráněný trestním zákonem, překračují již hranice přiměřenosti nutné obrany a současně jsou schopna obránce účinně ubránit („exces z nutné obrany, účinný z hlediska sebeobrany“)

e) jednání, která ohrožují či porušují zájem chráněný trestním zákonem, překračují již hranice přiměřenosti nutné obrany a navíc ani nejsou schopna obránce účinně ubránit („exces z nutné obrany, z hlediska sebeobrany neúčinný“).

Příčemž kritéria nutné obrany, jako okolnosti vylučující protiprávnost dle trestního zákona, splňují pouze situace sub b) a c), a kritéria sebeobrany, jako jednání schopného ubránit napadeného splňují pouze situace sub c) a d). Jednání sub d) a e) se napadená osoba nesmí dopustit, jednání sub a) a b) jsou jednání, která orgány činné v trestním řízení nemohou po napadených osobách vyžadovat, neboť k tomu chybí jakýkoliv právní základ, obzvláště pak nemohou trvat na tom, aby se napadená osoba nejprve pokusila ubránit těmito postupy a teprve po ověření jejich neúčinnosti přistoupila k jednání sub c), tedy vyžadovat splnění subsidiarity nutné obrany. Bohužel se to však dosud v české právní praxi děje.

Okolnosti vylučující protiprávnost

Nutná obrana je jednou z okolností vylučujících protiprávnost. „Okolnostmi vylučujícími protiprávnost“ rozumíme v trestním právu případy, kdy se někdo dopustí činu, který se podobá trestnému jednání, chybí mu však typově společenská nebezpečnost (materiální znak trestného činu), a není proto trestným činem. Tento pojem je produktem trestněprávní nauky a trestní zákon sám zná pouze tři takovéto okolnosti: nutnou obranu (§ 13 trestního zákona), krajní nouzi (§ 14 trestního zákona) a oprávněné použití zbraně (§ 15 trestního zákona). Nauka trestního práva však zná několik dalších okolností vylučujících protiprávnost, a to: svolení poškozeného, případy plnění povinnosti či rozkazu, přípustné riziko, výkon práva a výkon povolání, které se většinou opírají o jiné zákony. Návrh nového trestního zákona převádí nově do zákonné podoby tyto produkty nauky: přípustné riziko a svolení poškozeného.

Všem okolnostem vylučujícím protiprávnost je společný fakt, že jsou v souladu s právem, tedy nejsou protiprávní. Znak protiprávnosti musí splňovat každý trestný čin. Naopak ne všechna protiprávní jednání musí být trestným činem, mohou také splňovat znaky přestupku či jiného správního deliktu, disciplinárního či pořádkového deliktu či může jít o jednání postižitelné pouze občanskoprávní sankcí.

Proto jednání za okolností vylučujících protiprávnost vylučuje odpovědnost za jakýkoliv druh protiprávního jednání.

Partikularitou těchto okolností v trestním právu je možnost použití analogie ve prospěch jednatelce ve směru zúžení trestní odpovědnosti, kterážto je jakožto analogie in bonam partem (narozdíl od analogie in malam partem – v neprospěch obviněného) zásadami trestního práva povolena.

Vedle nutné obrany, která je předmětem této práce je asi nejdůležitější okolností vylučující protiprávnost **krajní nouze**. Tato je definována v § 14 trestního zákona : *„Čin jinak trestný, kterým někdo odvrací nebezpečí přímo hrozící zájmu chráněnému tímto zákonem, není trestným činem. Nejde o*

krajní nouzi, jestliže bylo možno toto nebezpečí za daných okolností odvrátit jinak anebo způsobený následek je zřejmě stejně závažný nebo ještě závažnější než ten, který hrozil. Institut krajní nouze pokrývá situace konfliktů dvou zájmů, kdy jednomu hrozí poškození, které může být odvráceno pouze poškozením zájmu druhého.

Jednat v krajní nouzi může jak ten, jehož zájmům hrozí poškození, tak ten, jehož zájmům škoda nehrozí (pomoc v krajní nouzi). Ten jemuž škoda hrozí, má dle občanského zákoníku dokonce povinnost zakročit, aby odvrátil přiměřeným způsobem škodu hrozící (§ 417). Sankcí pro něho, pokud tak neučiní, je společně sdílená odpovědnost za škodu s tím, kdo škodu způsobil svým jednáním.

Podstatou krajní nouze je odvracení nebezpečí, tedy stavu hrozícího poruchou. Toto nebezpečí může spočívat v působení živelných sil, může být způsobené člověkem, zvířetem i tou samou osobou, která v krajní nouzi jedná. Toto nebezpečí musí hrozit zájmu chráněnému trestním zákonem, a to přímo. Navíc musí být splněna podmínka, že nebezpečí nelze odvrátit jinak, tedy podmínka **subsidiarity**. Osoby jimž zákon ukládá povinnost takovéto nebezpečí snášet, však nemohou při takovém nebezpečí odmítat plnit svou zákonnou povinnost jednat s odkazem na krajní nouzi.

Musí být ale současně splněna podmínka **proporcionality**. To znamená, že následek způsobený při odvracení nebezpečí nesmí být stejně závažný nebo dokonce ještě závažnější než ten, který ze situace hrozil. Podle některých autorů je možné analogií s nutnou obranou, a to analogií in bonam partem, rozšířit meze možného jednání až na úroveň způsobení škody stejně velké, jako byla ta, která ze situace hrozila. Taková analogie nerozšiřuje meze trestní odpovědnosti, a je proto přípustná.² Podle tohoto pohledu, má-li být následkem postížení osoba, která sice nemůže být z hlediska práva útočníkem, neboť její chování právo nepovažuje za útok, kterým může být totiž pouze jednání v právním smyslu, tedy právně relevantní projev vůle ve vnějším světě, ale současně stav krajní nouze sama vyvolala (např. duševně nemocná osoba), lze použít analogii s nutnou obranou a připustit i způsobení

² Solnař, V.: Základy trestní odpovědnosti, str. 109, Matys a kol: Komentář k trestnímu zákonu, Praha 1975, str. 87

následku stejně závažného jako toho, který hrozil. V tomto případě nepůjde o nedovolenou analogii, neboť jde o zúžení trestní odpovědnosti.

Nicméně toto řešení vyvolává řadu otázek, neboť není v první řadě zřejmé, proč by se měla hranice přiměřenosti rozšířit pouze na úroveň „stejně velké škody“. Proč by nebylo možné na základě plné analogie s nutnou obranou umožnit způsobení škody, která není ještě „zcela zjevně nepřiměřená“ nebezpečí, které hrozilo? Vždyť osoby nepřičetné mohou jednat stejně nebezpečně, ne-li i nebezpečněji (vymizelé zábrany, někdy i zvýšený práh bolesti; necitlivost k některým psychickým či fyzickým podnětům) než osoby přičetné. Zásadní otázkou, které toto řešení vyvolává však je, proč v tomto případě používat analogii, která slouží k vyplňování *mezer* v právu. Tato situace není mezera v právu v tom smyslu, že by právo na určitou situaci nepamatovalo, pouze ji jednoduše upravuje nedostatečně vhodně a výhodně pro ohroženého. I v případě, že zákon upravuje určitý institut věcně nevhodně, nelze výkladem měnit v dobrém úmyslu jeho smysl. Proto je třeba výše uvedené řešení odmítnout.

Tyto situace by se musely řešit v rámci trestněprávní nauky o omylu a zkoumat, zda obránce věděl či mohl a měl vědět, že jde o osobu nepřičetnou, tedy o osobu vůči níž nelze dle práva jednat v nutné obraně, nýbrž pouze v krajní nouzi. V případě, že to nevěděl a nemohl a neměl vědět, byl by obránce z případného excesu z mezí krajní nouze vyviněn. Kdyby však o tomto faktu věděl, či měl a mohl vědět (typicky například útok totálně opilého člověka či duševně nemocného na osobu blízkou, která o této poruše dlouhodobě ví či musí vědět), byl by dle současné úpravy odpovědný za exces z mezí krajní nouze. (Viz také níže část věnující objektivní a subjektivní koncepci protiprávnosti útoku.)

Jednáním v krajní nouzi lze poškodit zájmy kohokoliv. Naopak proti tomu, kdo jedná v krajní nouzi, není nutná obrana přípustná, neboť jde o jednání právem aprobované.

K excesu z mezí krajní nouze může dojít v několika směrech: následek může být zřejmě stejně závažný nebo i závažnější než ten, který hrozil, k jednání nedošlo v době, kdy nebezpečí bezprostředně hrozilo, nebezpečí bylo

možno odvrátit jinak s menšími následky nebo jednající měl povinnost nebezpečí snášet.

Jednání v krajní nouzi vylučuje protiprávnost (tedy jeden z formálních znaků skutkové podstaty), nejen nebezpečnost činu pro společnost (materiální znak) (srov. č. 10/80 Sb. rozh.tr.), proto nemůže být takové jednání posouzeno ani jako přestupek, jiný správní delikt či občanskoprávní delikt.

Kromě toho zákon č. 200/1990 Sb., o přestupcích v § 2 odst. 2 písm. b) vylučuje odpovědnost za přestupek, jde-li o jednání, jímž někdo odvrací „nebezpečí přímo hrozící zájmu chráněnému zákonem, jestliže tímto jednáním nebyl způsoben zřejmě stejně závažný následek než ten, který hrozil, a toto nebezpečí nebylo možno v dané situaci odvrátit jinak“.

Taktéž občanský zákoník uvádí v § 418 odst. 1 „Kdo způsobil škodu, když odvracel přímo hrozící nebezpečí, které sám nevyvolal, není za ni odpovědný, ledaže bylo možno toto nebezpečí za daných okolností odvrátit jinak anebo jestliže je způsobený následek zřejmě stejně závažný nebo ještě závažnější než ten, který hrozil.“ Zde na rozdíl od přestupkového zákona je navíc uvedena podmínka, že jednající nesmí být tím, kdo nebezpečí vyvolal.

Nutná obrana a zásady českého trestního práva:

Základními zásadami českého trestního práva jsou zejména zásada zákonnosti, humanismu, rovnováhy zájmů individuálních a zájmů celku, rovnosti před zákonem, přiměřenosti, a zásada formálně materiálního pojetí trestného činu.

Rovnost občanů před zákonem (ve smyslu rovnoprávnosti) je vyjádřena v čl. 1 Ústavy ČR. Promítnuto do nutné obrany znamená, že každý člověk se může stát útočníkem i obráncem, přičemž pravidla o nutné obraně se vztahují na všechny občany. Každý (obránce) má právo jednat v nutné obraně, a stejně tak by na druhé straně měla být nutná obrana dovolena ve stejné míře proti každému útočníkovi, ať je jím kdokoliv.

Zásada humanismu je zmiňována v čl. 7 odst. 2 Listiny základních práv a svobod. Humanistický přístup je třeba promítnout do právní úpravy postavení a míry práv jak obránce, tak útočníka. Samotný fakt útoku nemůže činit útočníka zcela bezprávným, je třeba mu zachovat určitý minimální standard práv a zaručit mu alespoň minimální ochranu. Současně však humanistický přístup zavazuje stanovit oprávnění obránce natolik široce, aby mu umožňovala účinnou nutnou obranu jeho lidských práv a svobod.

Zásada vyrovnanosti zájmů individuálních a zájmů celku. Z preambule a čl. 1 Ústavy ČR plyne, že úcta k právům a svobodám člověka a občana je základem českého státu, v preambuli se současně zdůrazňuje též vědomí povinností občanů vůči druhým a zodpovědností vůči celku. Zájmem celé společnosti je jak to, aby nedocházelo k útokům na zájmy chráněné trestním zákonem, tak aby institut nutné obrany nebyl zneužíván.

Navíc z této zásady vyplývá, že není důvodu vylučovat z ochrany zájmy celospolečenské, které mohou mít v konkrétním případě stejný nebo větší význam než zájmy individuální. Na druhé straně naopak k ochraně individuálního zájmu přistupuje většinou celospolečenský zájem na ochraně právního řádu jako celku. Z tohoto plyne také apel na tzv. pomoc v nutné obraně.

Zásada zákonnosti (nullum crimen sine lege). Pokud vyjdeme z faktu, že se uplatňuje zásada, že co není výslovně zakázáno, je dovoleno, musí existovat zákonná úprava toho, co je zakázáno.

V této souvislosti je třeba zmínit, že teoreticky by bylo možné odůvodnit nedostatek protiprávnosti činu pouhým odkazem na nedostatek společenské nebezpečnosti. To by však učinilo všechny instituty okolností vylučujících protiprávnost zbytečnými, neboť by stačilo poukázat na nedostatek společenské nebezpečnosti obranného jednání. „ ... by bylo skutečně teoreticky možné vyloučit trestnost některých jednání jen na základě politicky a ideologicky zabarveného konstatování, že určité jednání v konkrétním

případě není nebezpečné pro společnost“.³ „Půjde zejména o případy nízké míry naplnění hledisek ovlivňujících konkrétní stupeň nebezpečnosti činu pro společnost v případech nezpůsobilých či významem zanedbatelných jednání v rámci forem trestné činnosti nebo v případech podstatně významných okolností polehčujících.“⁴

Tyto problémy by měly ve své většině odpadnout díky formálnímu pojetí trestného činu, ve kterém absentuje materiální znak, v návrhu nového trestního zákoníku.

Obecná zásada přiměřenosti stanoví, že by všechna jednání v rámci práva měla být v určitém adekvátním vztahu k situaci, ve které k tomuto jednání dochází, což se vztahuje i na jednání v nutné obraně. Vymezení tohoto adekvátního vztahu je nepochybně právě úkolem institutu nutné obrany.

Mezinárodněprávní souvislosti nutné obrany

Institut nutné obrany, tak jak je definován v trestním zákoně, v zásadě odpovídá požadavkům nejen české ústavy, ale i požadavkům mezinárodních úmluv, ke kterým Česká republika přistoupila.

Zásadní význam mezi nimi má čl. 2 Evropské úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod z roku 1950, který zní:

Čl. 2 Úmluvy:

1. Právo každého na život je chráněno zákonem. Nikdo nesmí být úmyslně zbaven života kromě výkonu soudem uloženého trestu následujícího po uznání viny za spáchání trestného činu, pro který zákon ukládá tento trest.

³ Kuchta, J., *Nutná obrana*, Masarykova univerzita, Brno 1999, Acta universitatis brunensis iuridica, str. 65

⁴ Novotný, O., Vanduchová M. a kol: *Trestní právo hmotné I., Obecná část*, 5. vydání.: ASPI publishing, Praha 2007, str. 262

2. Zbavení života se nebude považovat za způsobené v rozporu s tímto článkem, jestliže bude vyplývat z použití síly, které není víc než zcela nezbytné, při:

- a) obraně každé osoby proti nezákonnému násilí;
- b) provádění zákonného zatčení nebo zabránění útěku osoby zákonně zadržené.

Listina základních práv a svobod České republiky ve svém čl. 6 uvádí, že: „nikdo nesmí být zbaven života, porušením práv podle tohoto článku však není, jestliže byl někdo zbaven života v souvislosti s jednáním, které podle zákona není trestné.“

Někteří autoři ze znění Evropské úmluvy dovozují, že se vztahuje nejen na zásahy státní moci, nýbrž že ho lze vztáhnout i na obranná jednání jednotlivců, dále že se vztahuje na úmyslná, nikoliv nedbalostní usmrcení, a že předpokládá protiprávní užití násilí ze strany útočníka proti osobě napadeného.

Navíc usmrcení útočníka při ochraně majetkových hodnot je vyloučeno. Oproti tomu úprava nutné obrany v českém právu nevylučuje výslovně možnost usmrcení útočníka při ochraně majetkových zájmů, je třeba pouze dodržet zásadu, že nutná obrana není ve zcela zjevném nepoměru ke způsobu útoku.

Podobně podle znění Evropské úmluvy, je možné při usmrcení jen takové použití síly, které *není více než zcela nezbytné*.

V těchto případech jde tedy česká úprava nad rámec dovolený mezinárodní úmluvou a není s ní zcela v souladu. Na druhé straně je naše úprava přísnější v tom, že umožňuje nutnou obranu pouze proti bezprostředně hrozícímu nebo trvajícím útoku, zatímco Evropská úmluva se o časovém určení vůbec nezmiňuje.

Podle čl. 10 Ústavy ČR je třeba pokládat za pramen českého práva i mezinárodní smlouvy o lidských právech a základních svobodách. Tyto jsou v

ČR bezprostředně závazné a mají přednost před zákonem. I pokud by Listina základních práv a svobod měla z pohledu našeho práva stejnou právní sílu jako příslušné mezinárodní smlouvy, výše uvedený rozpor tím není odstraněn, neboť zákonná vnitrostátní úprava má jiný dosah než mezinárodní.

V důsledku toho jsou teoreticky možné případy, kdy rozhodnutí vnitrostátních orgánů by mohlo být zrušeno rozhodnutím Evropského soudu pro lidská práva na základě stížnosti k tomuto soudu a stát by mohl být zavázán k náhradě škody a ke změnám právní úpravy. Což není samozřejmě ideální stav především vzhledem k tomu, že dle mého mínění, **úprava v Evropské úmluvě nevyhovuje na rozdíl od českého znění požadavkům reality sebeobránných situací, ani legitimnímu požadavku na takovou právní úpravu tohoto trestněprávního institutu, která by efektivní sebeobranu umožňovala.**

Nutná obrana obecně

Institut nutné obrany je v trestním zákoně vymezen pouze na jediném místě, a to v § 13 trestního zákona: *„Čin jinak trestný, kterým někdo odvrací přímo hrozící nebo trvajícím útok na zájem chráněný tímto zákonem, není trestným činem. Nejde o nutnou obranu, byla-li obrana zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku.“*

Esencí nutné obrany dle trestního zákona je tedy situace, kdy se někdo při obraně zájmů chráněných trestním zákonem dopouští určitého jednání, které by - kdyby nebylo adekvátní a společensky prospěšnou reakcí na útok – splňovalo znaky trestného činu.

„Protože však obránce odvracející útok chrání tytéž zájmy, které chrání sám trestní zákon, nejedná proti účelu trestního zákona, ale naopak ve shodě s ním.“⁵

⁵ Šámal P., Púry F., Rizman S.,: Trestní zákon komentář – díl I., 6. vydání, C.H. Beck 2004, str.119

V situaci, kdy se střetnou jednotlivé zájmy chráněné trestním zákonem, zákon upřednostňuje zájem obránce, a to také z toho důvodu, že obránce chrání tytéž zájmy jako právní řád sám, přispívá tak k dosažení účelu zákona, podílí se tak na prevenci kriminality a brání často vzniku nenapravitelných škod.

Smyslem institutu nutné obrany je jednak umožnit v rámci právního řádu realizaci v úvodu práce zmíněného přirozeného práva každého člověka na obranu, jednak uplatňování, prosazování právního řádu jako celku; tedy v podstatě prosazení svrchovanosti zákona.

Rozebereme-li podmínky nutné obrany tak, jak je uvádí Kuchta, lze tyto podmínky rozdělit do dvou skupin: jednak podmínky vzniku situace nutné obrany, jednak podmínky určující jednání obránce.

Do první skupiny řadíme ... samotný útok, jeho protiprávnost a nebezpečnost, přímá hrozba nebo trvání útoku, dále skutečnost (reálnost) útoku.

Do druhé skupiny patří podle našeho názoru podmínky vážící se k osobě obránce, k formě obranného jednání, zaměření obrany proti útočníkovi, a dále potřebnost a přiměřenost obrany a subjektivní zaměření obránce k obraně.⁶

Obrana tedy směřuje proti útoku na zájmy chráněné trestním zákonem. Těchto zájmů je celá řada, některé se svou povahou od sebe navzájem výrazně liší. Mohou proto vzniknout otázky, které zájmy chráněné trestním zákonem lze hájit jednáním v nutné obraně.

Lze si např. klást otázku, do jaké míry může jednotlivec bránit zájmy státu, vzhledem k tomu, že stát disponuje orgány určenými k ochraně jeho zájmů. Obdobně lze zvažovat, zda je vůbec možné jednáním v nutné obraně

⁶ Kuchta, J., op. cit. str. 72,73

chránit zájmy právnických osob, nebo chránit pouze veřejný pořádek obecně, bez ochrany nějakého individuálního zájmu.

K tomu uvádí Kuchta: *„Taková omezení české trestní právo nezná, k přípustnosti nutné obrany se vyžaduje pouze útok na jakékoliv zájmy chráněné trestním zákonem, bránit je tedy možné jak osobní, tak i kolektivní zájmy ... je možno hájit veškeré zájmy, chráněné všemi jednotlivými ustanoveními trestního zákona, a to zájmy jak jednotlivců, tak i právnických osob, společnosti i státu.“*⁷

Jinou věcí je, že povaha některých zájmů vylučuje jejich ochranu pomocí nutné obrany, nebo je myslitelná pouze ve velmi specifických situacích. Typicky jde např. o verbální delikty nebo omisivní delikty, byť teoreticky je představitelná nutná obrana i proti těmto jednáním. U takovýchto jednání však bude obvykle nutná obrana vyloučena z povahy věci.

Z tohoto plyne jasná odpověď na veřejností často kladenou otázku, zda lze bránit v nutné obraně nejen život a zdraví, ale také např. osobní svobodu, domovní svobodu, majetek. Judikatura se k této otázce vyjádřila jasně:

*„Nutná obrana je přípustná proti útoku přímo ohrožujícímu jakýkoliv zájem chráněný trestním zákonem, tedy i zájem na ochraně majetku.“*⁸

*„Nutná obrana je přípustná aj proti útoku, ktorý smeruje proti domovej slobode spôsobom uvedeným v § 238 ods. 1 Tr. zák. V takomto prípade trvá útok dovtedy kým sa nepodarí útočníka, ktorý vnikol do domu alebo do bytu iného s úmyslom vykonať tam násilie z domu alebo z bytu vyhnať.“*⁹

Taktéž novější judikatura toto potvrzuje: *„Podmínky nutné obrany ve smyslu ustanovení § 13 tr. zák. mohou být splněny i v případě, kdy oprávněný uživatel domu nutí jiného jednáním, které by jinak bylo trestným*

⁷ Kuchta, J., op. cit. str. 120, 121

⁸ NS ČSR - 11 Hz 5/83

⁹ NS SSR - 4 Tz 40/78 (č. 9/80 Sb. rozh. tr.)

činem, např. pohrůžkou násilí, aby odešel z místa, které požívá ochrany domovní svobody a na němž neoprávněně setrvává.“¹⁰

Ten, kdo jedná v rámci nutné obrany, se nedopouští jednání, které by vykazovalo společenskou nebezpečnost (materiální znak trestného činu), což zároveň vylučuje jeho protiprávnost: *„Stav nutné obrany je důvodem vylučujícím nebezpečnost činu pro společnost i jeho nedovolenost, takže čin provedený v nutné obraně není trestným činem a nemůže být postížen trestem ani sankcí.“¹¹*

Nutná obrana jakožto okolnost vylučující protiprávnost je ve vztahu speciality k institutu krajní nouze. Na rozdíl od tohoto institutu však není nutná obrana omezena podmínkou **subsidiarity** (podpůrnosti), tedy povinností obránce pokusit se před jednáním v nutné obraně vyčerpat všechny ostatní dostupné mírnější prostředky zamezení útoku. Není proto povinen např. utíkat, vyjednávat, vydat peníze, přivolat pomoc policie apod. dříve, než se uchýlí k obraně za použití síly. **To, že jiné než silové řešení je z hlediska taktiky sebeobraný většinou tím nejlepším, nicméně neznamená, že z hlediska práva lze tento přístup také po obránci vyžadovat.**

Z čistě právního hlediska by tak i v situaci, kdy je policie přítomna, měl obránce právo vzít ochranu zájmů chráněných trestním zákonem do vlastních rukou, trval-li by (či bezprostředně hrozil) útok na zájem chráněný trestním zákonem. **To je důsledkem faktu, že nutná obrana je právem člověka, jak bylo vysvětleno v úvodu této práce.** § 13 trestního zákona nevyžaduje subsidiaritu jednání, tedy obránce nemusí čekat na to, zda policie zareaguje, aby ho bránila, ale může jednat sám. (což je praktické zejména v situacích, které se odehrají v řádu vteřin, kdy je dostatečně rychlá reakce někoho jiného než obránce nemožná). Toto je také jediným řešením v situaci, kdy oficiální orgány z nějakého důvodu nejsou ochotny či schopny zasáhnout, ačkoliv jsou přítomny.¹²

¹⁰ Rt 47/97 4 To 360/96

¹¹ NS ČSSR - Pls 5/65 (č. II/65 Sb. rozh. tr.)

¹² Viz případ napadení záchranáře a požárníků v Praze Radotíně dvěma opilými muži (mimočodem později souzenými jako členové tzv. Berdychova gangu) po dopravní nehodě, kdy dvoučlenná hlídka policie nezasáhla přesto, že trval přímý útok na život a zdraví člověka a čekala až na příjezd posil, kterýžto fakt ale nebyl v médiích zveřejněn. Intoxikovaný fyzicky zdatný útočník musel být nakonec přemožen velkou přesilou hasičů. Toto je příklad situace, kdy příslušník PČR, který má ze zákona

Absenci podmínky subsidiarity zdůrazňují mnohé judikáty: Dle NS ČSR – Zm 203/24 (č. 1633/23 Sb. rozh. tr.) zákon nežadá, aby se napadená osoba bezprávnému útoku vyhnula útekem. NS SSR – 1 To 18/75 (č. 25/76 Sb. rozh. tr.) uvádí, že na nesplnění podmínek nutné obrany nelze usuzovat ani z té skutečnosti, že se napadený nevyhnul útoku jinak než použitím obrany, protože nikdo není povinen ustupovat před neoprávněným útokem na zájmy chráněné trestním zákonem, ale má naopak právo použít proti takovému útoku obranu.

Stejně tak 8/88 Sb. rozh. tr 1 To 66/86 uvádí: „K výkladu podmienok nutnej obrany v zmysle § 13 Tr. zák. Okolnosť, že brániaci prestal pred útočníkmi utekať, zostal stáť a začal sa trvajúcemu útoku brániť, nevylučuje možnosť splnenia všetkých podmienok nutnej obrany.

Nutná obrana jako právo

Nutná obrana je tedy jednoznačně právem člověka. Obránce je limitován pouze takovým použitím prostředků sebeobranu, které je k odvrácení útoku nutné a potřebné, aby byl útok odvrácen bez zbytečného ohrožení obránce.

Je právem občana postavit se útoku, který bezprostředně hrozí, neboť bez tohoto práva by byla obrana zájmů chráněných trestním zákonem v mnohých případech vyloučena již z povahy situace, pokud by neexistoval institut nutné obrany.

Nehledě na to, že v celé řadě případů, je bohužel obrana zájmů chráněných trestním zákonem vyloučena faktickými okolnostmi i přes existenci tohoto institutu, existenci policie, justice i celého státního aparátu.

povinnost zasáhnout ve vymezených případech a čelit tak nebezpečí hrozícímu ze situace „pomoci v nutné obraně“ není ochoten této zákonné povinnosti dostát a přenáší tak toto nebezpečí na napadeného. Viz problematika subjektu nutné obrany dále.

Důvodem jsou omezené možnosti poškozených i oficiálních orgánů zamezit těmto jednáním, také vzhledem k tomu, že ve většině případů si útočník vybírá slabší oběť, než je sám a volí pro sebe výhodné okolnosti útoku.

Občan však na druhou stranu nemá povinnost postavit se útoku a jednat v nutné obraně či pomoci v nutné obraně. Trestní zákon pouze stanoví obecnou povinnost překazit či oznámit některé vyjmenované trestné činy. Navíc ale tuto povinnost lze splnit také jiným jednáním než jednáním v nutné obraně (či tzv. pomocí v nutné obraně), postačí pouhé oznámení i v případě povinnosti zabránit útoku na zájmy chráněné trestním zákonem, který je trestným činem.

V některých případech totiž nemusí být pro občana, ani pro společnost výhodné zasáhnout přímo proti útoku, neboť při obraně může být způsobena újma větší, než která hrozila ze samotného útoku, či mnohdy škoda vůbec nenahraditelná.

Záleží tedy na občanu, zdali se bude bránit v nutné obraně či zvolí jiný způsob zamezení útoku na zájmy chráněné trestním zákonem. Tento právní rys nutné obrany respektuje faktickou povahu sebeobránných situací, kdy primárním zájmem občana je jeho bezpečí, tedy stav, kdy nejsou ohrožovány ani porušovány jeho zájmy chráněné trestním zákonem.

Musí mít proto možnost volby toho jednání, které v daném případě nejlépe zajistí jeho bezpečí. To může být v jedné situaci nutná obrana, v jiné útěk, v další podvolení se požadavkům lupiče a v další například nebránění se omezování osobní svobody apod. Vzhledem k tomu, že smyslem §13 je: právně umožnit faktickou realizaci obrany, která je pouze jednou z možností, jak zajistit bezpečí osoby a jejích zájmů, musí nutná obrana umožňovat na jedné straně účinně se bránit útoku, ale na druhé straně také nejednat v nutné obraně, je-li to cesta, která lépe zajistí bezpečí napadeného.

Nebylo by právně-politicky únosné žádné takové vymezení nutné obrany, které by nesměřovalo primárně k zajištění bezpečí občanů.

Naopak orgány veřejné správy – např. příslušníci Policie ČR či strážníci obecních policí mají obecnou povinnost provést služební zákrok či jiný zásah, jestliže hrozí či dochází k útoku na zájmy chráněné trestním zákonem.

*„Jsou-li splněny podmínky nutné obrany, může občan jednat ihned... Zejména nemusí zkoumat, zda útok může být odvrácen zásahem státního orgánu, a nemusí tento státní orgán ani přivolat. V tomto smyslu navazuje naše trestněprávní nauka na učení o přirozeném a na státu nezávislém právu nutné obrany.“*¹³

Osoby s povinností čelit nebezpečí či jednat v nutné obraně

Jak bylo výše uvedeno, orgány veřejné správy mají obecnou povinnost provést služební zákrok či jiný zásah, jestliže hrozí či dochází k útoku na zájmy chráněné trestním zákonem.¹⁴

Kuchta k tomuto uvádí: *„Jiná je věc tam, kde určitým zvláštním kategoriím osob je taková povinnost uložena přímo buď zákonem nebo na jeho základě služebními předpisy. Tyto osoby jsou povinny čelit nebezpečí, které má povahu útoku, neboť právě to je hlavním úkolem orgánu nebo*

¹³ Kuchta, J., op. cit. str. 161

¹⁴ Z. č. 283/1991 Sb. o Policii ČR

§ 7(1) Policista **ve službě** je povinen v mezích tohoto zákona provést služební zákrok, služební úkon, popřípadě učinit jiná opatření nezbytná k provedení služebního zákroku nebo služebního úkonu, zejména vyrozumět nejbližší policejní útvar, je-li páčán trestný čin nebo přestupek anebo je-li důvodné podezření z jejich páčání.

(2) Policista **I v době mimo službu** je povinen v mezích tohoto zákona provést služební zákrok, popřípadě učinit jiné opatření k provedení služebního zákroku, zejména vyrozumět nejbližší policejní útvar, je-li páčán trestný čin nebo přestupek, kterým je bezprostředně ohrožen život, zdraví nebo majetek.

Z. č. 553/1991 Sb. o obecní policii

§ 7(1) Strážník je **v pracovní době** povinen v mezích tohoto zákona provést zákrok nebo úkon, nebo učinit jiné opatření, je-li páčán trestný čin nebo přestupek či jiný správní delikt anebo je-li důvodné podezření z jejich páčání.

(2) Strážník je **I mimo pracovní dobu** povinen v mezích tohoto zákona provést zákrok, popřípadě učinit jiné opatření, zejména vyrozumět nejbližší útvar policie, je-li páčán trestný čin nebo přestupek, kterým je bezprostředně ohrožen život, zdraví nebo majetek.

složky, ke které patří.“ Viz povinnost zasáhnout, specifikovaná v poznámce č. 13. „K zásahům jsou tyto osoby odborně školeny, prakticky připravovány a materiálně vyzbrojeny ... V případě nečinnosti pak tyto osoby podléhají odpovědnosti podle služebních předpisů, popř. podle § 158 tr. zákona.

Postup při odvracení nebezpečí těmito osobami je zpravidla upravován jinými zákony, které vymezují podmínky zásahu zpravidla přísněji než obecné ustanovení o nutné obraně, vycházejíce ze zásady přiměřenosti, případně subsidiarity. Povinnost čelit nebezpečí však nebývá ani zde chápána absolutně, bude záležet na tom, do jaké míry mohla osoba svým jednáním nebezpečí čelit. Nebude-li možné čelit úspěšně nebezpečí, zásah nebude adekvátní a způsobilý nebezpečí zamezit, pak jednání za dané situace nenaplní svůj smysl. Pro takové případy obvykle mají tyto osoby uloženy další povinnosti – nejsou-li schopny zvládnout zákrok, jsou povinny přivolat si nejprve pomoc ... Pokud nejsou tyto přísnější podmínky splněny, přicházela by v úvahu disciplinární odpovědnost, i když obecná pravidla o nutné obraně by byla zachována.

Jestliže je proti nim veden útok jako proti soukromým osobám, není na místě jejich oprávnění proti jiným občanům zužovat.

Na druhé straně však občan není ani povinen jen přihlížet k tomu, jak státní orgány likvidují nebezpečné útoky a sám se zásahu zdržet, nýbrž může vlastními silami hájit napadené zájmy. Jestliže takový občan pomáhá nebo vystoupí na podporu veřejného činitele při jeho zákroku, požívá dokonce ochrany veřejného činitele podle § 157 trestního zákona.“¹⁵

Obecně z povahy úkolů a postavení těchto veřejných činitelů s povinností zasáhnout plyne, že nemohou nečinností přenášet riziko plynoucí z útoku na ohroženého občana, nýbrž toto riziko musí na sebe vzít jakožto orgán obecně určený, vycvičený a vybavený k čelení těmto útokům.

¹⁵ Kuchta, J., op. cit. str. 71,72

Nutná obrana v trestním, správním a občanském právu

Člověk jednající v nutné obraně brání zájmy, které právní řád chrání, proto jeho jednání není jednáním pro společnost nebezpečným, naopak je jednáním společensky prospěšným a mělo by tedy vylučovat odpovědnost za všechny druhy právních deliktů. Není-li tomu tak, snižuje se účinnost institutu nutné obrany. Nutná obrana je v českém právním řádu upravena vedle trestního zákona také v zákoně o přestupcích (zákon č. 200/1990 Sb.) a dále je zmíněna v občanském zákoníku v souvislosti s odpovědností za způsobenou škodu. Je logické, aby byla odpovědnost za přestupek vyloučena v obdobných situacích jako u trestných činů a stejně tak, aby, pokud byla za těchto okolností způsobena škoda, byla vyloučena odpovědnost za takto způsobenou škodu. **Z těchto důvodů je třeba institut nutné obrany považovat za obecný institut práva a bylo by zřejmě vhodné, aby měl shodnou úpravu ve všech právních odvětvích.**

Trestným činům jsou z deliktů nejbližší právě **přestupky**. Přestupky představují obecně delikty vyznačující se menší intenzitou ohrožení či porušení chráněných zájmů než trestné činy. Mají stejné či podobné objekty, tedy chráněné zájmy, kvalitativně se často neliší. Hranice mezi nimi je často spíše otázkou kvantity. V některých případech bývá nesnadné tuto hranici určit, může záležet na výši způsobené škody při útocích na majetek, nebo obecně na výši společenské nebezpečnosti útoku. **Není v silách průměrného občana učinit právně vysoce kvalifikované rozhodnutí v časovém rozmezí několika sekund (doba trvání běžné sebeobránné situace), rozlišit útok formou trestného činu a formou přestupku a podle toho přizpůsobit svou obranu.**

Přestupek je v přestupkovém zákoně vymezen takto: *“... přestupkem je zaviněné jednání, které porušuje nebo ohrožuje zájem společnosti a je za přestupek výslovně označeno v přestupkovém zákoně nebo jiném zákoně, nejde-li o jiný správní delikt postížitelný podle zvláštních právních předpisů anebo o trestný čin.”*

Dále jsou v odstavci 2 uvedeny okolnosti vylučující protiprávnost, a to nutná obrana a krajní nouze. § 2 odst. 2 písm. a) uvádí, že „*přestupkem není jednání, jímž někdo odvrací **přiměřeným** způsobem přímo hrozící nebo trvající útok na zájem chráněný zákonem*“, což je ustanovení o nutné obraně.

O závislosti mezi právní kvalifikací **jednání útočnicka** (trestný čin či přestupek) a šíří možností obrany obránce (nutná obrana dle § 13 trestního zákona, nebo dle § 2 odst. 2 písm. a) zákona o přestupcích) ze zákona nevyplývá nic. Oba zákony se ve zmíněných ustanoveních zabývají vymezením hranic pro **jednání obránce**, a tím i negativnímu vymezení pojmů **trestný čin** a **přestupek**, tedy situací, kdy se obránce trestného činu či přestupku nedopustí. Neuvádí však nic o tom, jaké právní kvalifikace musí dosahovat jednání útočnicka tj. útok (trestný čin či přestupek), aby se proti němu smělo jednat v nutné obraně podle jednoho či podle druhého zákona. Z tohoto důvodu považuji úvahy o potřebě posuzovat právní kvalifikaci jednání obránce (nutná obrana ano-ne) v závislosti na právní kvalifikaci jednání útočnicka (trestný čin, přestupek) za bezpředmětné, neboť se neopírají o pozitivně právní úpravu.¹⁶

Přiměřenost nutné obrany se podle trestního zákona posuzuje porovnáním **jednání obránce a způsobu útoku útočnicka**, tedy porovnáním znaků faktických, nikoliv právních. Nejde zde o porovnání **právních kvalifikací jednání útočnicka a obránce**.

Formální právní kvalifikace jednání jako trestného činu totiž neznamená automaticky, že jednání je natolik fakticky nebezpečné, že je nutné a možné se mu bránit nutnou obranou a naopak fakt, že z formálně-právního hlediska by určitý skutek měl být posouzen jako přestupek, neznamená, že není k zachování zájmů chráněných právem věcně nutné se mu bránit nutnou obranou. Škody hrozící z některých přestupků (především přestupků směřujících proti fyzické integritě, důstojnosti apod.) mohou být i závažnější než škody plynoucí z některých trestných činů.

¹⁶ Viz Dolenský A. : Přiměřenost nutné obrany, Sborník prací z trestního práva, Academia, Praha 1969, str. 29

Navíc právní kvalifikace určitého jednání je vždy orgány posuzována ex post, zatímco obránce musí posuzovat útočnickovo jednání ve chvíli, kdy teprve jednání bezprostředně hrozí nebo probíhá, a i kdyby měl dostatek času ho posoudit, nemohou mu ani všechny znaky tohoto jednání být známy (např. konečný následek), ani nemá možnost předvídat případné další jednání útočníka po prvním útoku na zájmy chráněné zákonem (např. pokračování v útočení tvrdším způsobem, který by již třeba naplnil skutkovou podstatu trestného činu). Nemá tedy reálnou možnost provést dostatečně spolehlivou právní kvalifikaci jednání útočníka.

Možnost bránit se v nutné obraně proti všem kategoriím deliktů je proto řešením, které respektuje jak faktickou, tak právní stránku problému. Je tomu tak proto, že zohledňuje jednak potřeby skutečně účinné obrany jednotlivce, jednak i pohled právní, neboť respektuje jednotu právního řádu jako celku.

Ze všeho, co bylo výše uvedeno, nevyplývá samozřejmě, že lze umožnit nutnou obranu proti všem stupňům intenzity útoku ve stejné míře, naopak zákon vyžaduje existenci vztahu mezi intenzitou útoku a intenzitou obrany. Tento vztah musí být při posuzování nutné obrany vždy respektován.

V této souvislosti je třeba reflektovat rozdíly ve vymezení přiměřenosti obranného jednání v jednotlivých zákonech.

Občanský zákoník v § 418 odst. 2 stanoví o zproštění odpovědnosti za škodu způsobenou jednáním v nutné obraně: „...neodpovídá za škodu, kdo ji způsobil v nutné obraně proti hrozícímu nebo trvajícím útoku. O nutnou obranu nejde, byla-li zřejmě nepřiměřená povaze a nebezpečnosti útoku.“

Dikce použitá pro vyloučení odpovědnosti za přestupky vyžaduje „přiměřenost“ jednání, kterým se odvrací útok. Trestní zákon oproti tomu vyžaduje, aby obrana nebyla „zcela zjevně nepřiměřená“ způsobu útoku.

Nabízí se automaticky otázka, jak tento rozdíl v dikcích pojímat. Pokud bychom vyšli z toho, že ve všech třech právních oborech mají slova *přiměřený*, *zcela*, *zjevně*, *zřejmě* stejný význam, pak z doslovného znění obou ustanovení o nutné obraně vyplývá, v případě excesu z nutné obrany stačí

překročit hranici *přiměřenosti* jednání, aby se obránce dopustil přestupku, pro to, aby byl odpovědný za způsobenou škodu, by bylo třeba překročit hranici *zřejmě nepřiměřenosti*, zatímco, aby se excesem dopustil trestného činu, je třeba se dopustit jednání „*zcela zjevně nepřiměřeného*“, tedy překročit hranici přiměřenosti výrazně více než u přestupku.

Zdálo by se tak, že pravděpodobnost excesu z mezí nutné obrany a potrestání obránce za trestný čin je malá, větší je pravděpodobnost, že bude odpovídat za škodu způsobenou útočníkovi podle ustanovení občanského zákoníku o odpovědnosti za škodu a největší hrozbou pro obránce že je stíhání za přestupek.

Tato nesjednocenost těchto tří právních předpisů v úpravě téhož právního institutu může navodit absurdní situace, kdy např. jednání obránce by bylo posouzeno jako v rámci mezí nutné obrany dle trestního zákona, ale překročilo by meze nutné obrany podle občanského zákoníku. Tím by se obránce vystavil teoreticky možnosti být úspěšně žalován o náhradu škody v občanskoprávním řízení za škody, které způsobil útočníkovi, ačkoliv bylo trestním řízením uznáno, že jednal v mezích nutné obrany (resp. ne zcela zjevně nepřiměřeně), a tím i v mezích zákona, a tak se nedopustil protiprávního jednání. Nebo opačný případ může nastat v situaci, kdy by jednání obránce bylo v přestupkovém řízení posouzeno jako přestupek kvůli excesu z mezí nutné obrany dle přestupkového zákona, ale zároveň by toto jednání splňovalo podmínky nutné obrany podle občanského zákoníku a nebyl by tak odpovědný za škodu.

V obou případech dojde k absurdní situaci, kdy v jednom řízení je určité jednání uznáno soudem (přestupkovou komisí) za protiprávní a v jiném řízení je totéž uznáno za jednání v mezích nutné obrany, tedy jednání společensky prospěšné, a proto legální.

Jednání v nutné obraně způsobuje újmu zájmům chráněným právním řádem, avšak protože brání jiné zájmy chráněné právním řádem proti bezprávnému útoku na tyto zájmy, nepovažuje se za nebezpečné pro společnost, naopak za žádoucí, a mělo by proto vylučovat odpovědnost za právní delikt obecně bez ohledu na kategorizaci deliktů. Právní praxe by

proto měla vycházet z toho, že nutná obrana vylučuje nejen trestní odpovědnost za trestný čin, ale protiprávnost obecně.

Za současného právního stavu bude otázkou individuálního rozhodování soudu, jak se postaví k případným výše zmíněným problematickým situacím.

De lege ferenda bych proto považoval shodnou právní úpravu institutu nutné obrany ve všech třech zmíněných předpisech za žádoucí. Neboť to by umožnilo shodnou interpretaci, především v problematice excesů, ale hlavně by to respektovalo požadavek vnitřní logiky institutu nutné obrany a logické provázanosti celku právního řádu.

Útok obecně

Útok je pro společnost nebezpečné protiprávní jednání člověka ve formě konání nebo opomenutí¹⁷, které ohrožuje zájmy chráněné trestním zákonem, a to jak zájmy celospolečenské, tak individuální.

„Útok je charakterizován poměrně abstraktně, je širším pojmem než napadení. Napadení se projevuje v otevřených a často násilných aktivních jednáních, která bývají spojena s překonáním odporu nebo s potlačením možnosti odporu. Útok naproti tomu zahrnuje kromě násilných i jednání nenásilného charakteru, jako jsou např. některé trestné činy proti majetku.“¹⁸

Útokem je tedy jednání (projev vůle ve vnějším světě) **osoby**, která tímto svým jednáním naplnila znaky požadované od útoku, tzn. mj. také společenskou **nebezpečnost a protiprávnost**. Pojem útočníka bývá většinou totožný s pojmem pachatele trestného činu či přestupku.

¹⁷ Jelínek, J. a kol., Trestní právo hmotné, Obecná část a Zvláštní část, Praha: Linde, a.s., 2008, str. 254

¹⁸ Kuchta, J., op. cit. str. 73

Obrana před zvířetem, které nemá vlastníka, resp. před zvířetem, které neútočí v důsledku protiprávního jednání nějaké osoby, nemůže být realizována podle § 13, neboť schází útočník. Zvíře je z hlediska práva věcí, nikoliv fyzickou osobou a jeho „útok“ je právně vzato nebezpečím. Uplatní se zde proto ustanovení o krajní nouzi.

Naopak proti zvířeti poštvanému vlastníkem bude nutná obrana přípustná, neboť zvíře je v tu chvíli nástrojem, prostředkem útoku, funguje vlastně jako zbraň. Toto řešení přijímá jak nauka, tak právní praxe. Problém by mohl při realizaci a následném posuzování takového obranného jednání činit fakt, že krajní nouze vyžaduje subsidiaritu jednání, tedy omezuje obránce. Případný exces z mezí krajní nouze při obraně proti zvířeti by proto mohl být posouzen jako poškozování cizí věci dle § 257 trestního zákona.

Pro obránce není situace napadení zvířetem oproti situaci napadení člověkem jednodušší, ba naopak, tyto situace mohou být pro obránce i složitější vzhledem k omezenější paletě obranných jednání např. nemožnost verbálního působení na zvíře či nemožnosti odvrácení útoku pouhou hrozbou zbraní, často nemožnost řešení útekem. Vzhledem k tomu, že dikce krajní nouze v těchto případech věcně nevyhovuje bylo by teoreticky možné aplikovat v těchto případech analogii in bonam partem. Tedy ve prospěch obránce rozšířit meze krajní nouze tak, že se na něm nebude požadovat splnění subsidiarity jednání. Nicméně, dle našeho názoru i v těchto případech platí výhrada k takovému používání analogie, obdobně jak byla vyslovena v kapitole o okolnostech vylučujících protiprávnost.

Útočníkem nemůže být ani právnická osoba, poněvadž taková osoba nemůže jednat ve smyslu trestního práva. Naproti tomu bude možné bránit se v nutné obraně proti konkrétním fyzickým osobám, které tvoří orgány těchto Právnických osob, nebo jsou jejich zaměstnanci či členy i když jednají za tuto Právnickou osobu.

„Útokem ve smyslu nutné obrany může být pouze lidské jednání, tedy Projev vůle člověka ve vnějším světě. Z tohoto důvodu nemohou být takovým Útokem pouze tělesné reflexy, ať již podmíněné nebo nepodmíněné, pohyby ve stavu bezvědomí ani tzv. vis absoluta, neboť nejsou neseny lidskou vůlí. ...

nelze je určitému člověku vůbec přičíst k tíži, neboť je vůbec nemůže ovládat vůlí. Proto taková lidská chování nelze považovat za útok, nýbrž pouze za zdroj nebezpečí a lze proti nim jednat v krajní nouzi. Takové řešení je vhodnější i z hlediska ochrany takových fyzických osob, neboť podmínky pro užití krajní nouze jsou přísnější než podmínky nutné obrany...“¹⁹

Když soud posuzuje jednání, u kterého přichází v úvahu aplikace § 13, měl by vycházet ze situace tak, jak se jevila obránci v okamžiku jeho jednání.

Posouzení situace se všemi znaky ze strany orgánů činných v trestním řízení však reálně probíhá vždy až ex post, když už žádné nebezpečí nehrozí a všechny znaky jednání, především následky a účinky, jsou známy. Ve skutečné sebeobraně situaci je v psychice průměrného občana zřejmě realizovatelné pouze posouzení společenské nebezpečnosti jednání. Z tohoto automaticky občan vyvozuje i protiprávnost tohoto jednání, v čemž se ale může mýlit. **Představa, že občan v řádu několika vteřin provede pregnantní právní zhodnocení situace i s určením přesných hranic mezi nutnou obranou a excesem z ní, mezi útokem a právem dovoleným zásahem do občanových práv, mezi svojí úpornou obranou proti většině a rvačkou, mezi jednáním, které dle domněny občana ho vážně ohrožuje a jednáním, které je nakonec svým následkem bagatelním není reálná.**

Jak uvádí Kuchta: *„V okamžiku obranného jednání ještě porušení zájmů chybí, obránce musí a vlastně ani nemá jinou možnost než hodnotit určité jednání jako jednání, které chráněný zájem porušit může, a ne jako jednání, které zájem již porušilo, neboť jeho jednání má být zaměřeno právě na zabránění tohoto porušení. Pojem útoku může být tedy určen jen prognosticky jako jednání, které vyvolává konkrétní obavu ze ztráty právem chráněné hodnoty či statku, tedy jednání, od něhož se dá podle lidských zkušeností očekávat, že následně způsobí změnu vnějšího světa a vyústí ve zničení právem chráněného statku.“*²⁰

¹⁹ Kuchta, J., op. cit. str. 79

²⁰ Kuchta, J., op. cit. str. 74

Soud by měl přihlížet k tomu, jak se jevila situace obránci, ale jinak by měl posuzovat situaci, tak jak objektivně proběhla a všechna obráncova hodnocení, která byla v nesouladu s realitou, posoudit podle nauky o omylech. Pokud se někdo mýlí ve svém úsudku o skutkových okolnostech, nemůže být brán k odpovědnosti za úmyslný trestný čin a bude třeba zkoumat, zda nelze vyvozovat jeho odpovědnost za nedbalostní trestný čin. (Viz § 18 odst. 1 návrhu nového trestního zákoníku pojednávající o omylu skutkovém²¹.) Je tedy třeba objasnit otázku, zda obránce věděl, že nejsou splněny podmínky nutné obrany, nebo, pokud to nevěděl, to vědět vzhledem k okolnostem a svým osobním poměrům měl a mohl. Nezáleží přitom na tom, zda by se mýlil konkrétní obránce nebo každý průměrný člověk na jeho místě.

Pokud je zde jednání, které pouze abstraktně ohrožuje nějaký zájem, neohrožuje však žádný konkrétní zájem chráněný trestním zákonem, není jednání v nutné obraně přípustné. Z toho plyne např. nepřipustnost nutné obrany proti nezpůsobilému pokusu, protože v takovém případě sice existuje společenský zájem na prosazení práva, chybí však objektivně potřeba ochrany.

Poškození zájmů nezúčastněných osob

Je otázkou, zda a do jaké míry mohou být v nutné obraně poškozeny zájmy nezúčastněných třetích osob. Judikatura se kloní k posuzování nutných zásahů do práv třetích osob obráncem z hlediska krajní nouze (např. zapůjčení si zbraně od třetí osoby, aberace apod.)²².

Nutná obrana proti nezúčastněným osobám se zásadně nepřipouští. Otázkou je však výklad pojmu „na útoku nezúčastněná osoba“. Jednání v nutné obraně proti osobě, která není útočníkem se obecně nepřipouští. Za nezúčastněnou osobu lze označit několik druhů osob:

²¹ § 18 Omyl skutkový

(1) Kdo při spáchání činu nezná ani nepředpokládá jako možnou skutkovou okolnost, která je znakem trestného činu, nejedná úmyslně; tím není dotčena odpovědnost za trestný čin spáchaný z nedbalosti.

²² 9/1988 Sb.rozh.tr.

„...možno dojít v případech, kdy útočník užije jako prostředku útoku ... , jinou osobu trestně neodpovědnou, jednající ve skutkovém omylu apod. (nepřímé pachatelství). Zde je tato osoba tzv. živým nástrojem.

Ještě spornější je případ, kdy útočník využívá k útoku osobu, která sama právně nejedná, neboť je k určitému chování útočníkem fyzicky donucena (tzv. *vis absoluta*) ... v úvahu ty situace, kdy útočník používá určité osoby jako rukojmí nebo živé štíty, Ze strany osoby jako nástroje nejde vůbec o jednání v právním smyslu, a tedy ani o útok, což by mohlo vést k závěru o vyloučení nutné obrany proti této osobě ... je třeba uvážit, ... že objektivně slouží k zajištění útoku útočníka nebo k zamezení odvracení tohoto útoku. Pokud by nutná obrana přímo proti ní ... nebyla dovolena, pak by taková osoba sama měla právo nutné obrany proti obránci, pokud tento obranné jednání realizoval. Znamenalo by to pak nelogicky, že obránci by nutná obrana nebyla dovolena, živému nástroji proti obránci pak ano.²³

V našem právním řádu nejsou tyto situace nikde výslovně zmiňovány. Kuchta nabízí výklad, který zohledňuje zájem obránce i společnosti na ochraně napadených hodnot.

„ ... Jsme toho názoru, že útokem je zde v komplexním smyslu jednání útočníka, který k útoku využívá živého nástroje, ... tedy útok zahrnuje i určité chování nástroje, resp. určitou manipulaci s ním. Obránce poškozením zájmů nástroje porušuje zprostředkovaně i zájmy útočníka ... Živý nástroj má teoreticky právo nutné obrany proti útočnickovi, nemůže je však přičiněním útočníka realizovat. To však není důvodem pro to, aby tak vzniklo právo živého nástroje na nutnou obranu proti samotnému obránci, i když by samo také nebylo prakticky realizovatelné. Nutnou obranu tedy lze v takovém případě připustit, tvrdostem vůči živému nástroji lze zabránit pouze respektováním a správným výkladem ustanovení o přiměřenosti nutné obrany.²⁴

²³ Kuchta, J., op. cit. str. 95

²⁴ Kuchta, J., op. cit. str. 97

Nutná obrana musí směřovat proti útočníkovi, nebo proti kterémukoliv z útočníků. Je-li tedy útočníků více, může obrana směřovat proti kterémukoliv z nich.²⁵ Nemusí směřovat pouze proti hlavnímu útočníkovi celé skupiny. Za útočníka se pokládá každá z těchto více osob, která se podílí aktivní činností na útoku.²⁶

Jednání v nutné obraně tedy, jak bylo výše uvedeno, musí vždy směřovat proti útočníkovi. Tím se liší od krajní nouze. Zpravidla porušuje útočníkův zájem na ochraně tělesné integrity, ale může ho postihnout i na majetku či jiných zájmech.

Rvačka a iniciativa střetu

Někdy bývá problém rozlišit mezi rvačkou, tedy vzájemným napadáním (§ 225 tr.zák.), a nutnou obranou.

Zejména je tomu tak proto, že podle způsobu jednání často nelze odlišit, kdo je útočník a kdo obránce. Obránce se totiž nemusí bránit jen pasivně (úhyby, ústupem, zachycováním úderů), ale může se bránit také aktivně (úderem, kopy, porazy...).

Rvačka podle § 225 trestního zákona je definována takto: „*Kdo úmyslně ohrozí život nebo zdraví jiného tím, že se zúčastní rvačky ...*“. Tato definice skutkové podstaty tedy neskýtá příliš velkou oporu pro vymezení pojmu rvačky. Poznámkové vydání trestního zákona s judikaturou ji vymezuje takto: *vzájemné napadání nejméně tří osob, které se navzájem ohrožují na zdraví nebo na životě. Je nerozhodné, jakým způsobem se účastníci rvačky napadají. Všichni jsou zároveň obránci i útočníky.*²⁷

²⁵ RNS 75/1956, 19/1958 Sb.rozh.

²⁶ 24/56 Sb.rozh.tr.

²⁷ Jelínek J., a kol., Trestní zákon a trestní řád, Poznámkové vydání s judikaturou, Linde, a.s., Praha 2007, str. 275

Judikatura k tomuto uvádí: Stanovisko Tpj 59/83:

„e) Kdy nejde o nutnou obranu: ...Naproti tomu nejde o nutnou obranu, když obviněný a poškozený se vzájemně vyzývají ke rvačce.

Např. ve věci 2 Z 38/82 okresního soudu v Bruntále vyšel obviněný s poškozeným k vzájemnému "vyřízení účtů" z restaurace ven, načež poškozený udeřil obviněného jako první a ten mu údery oplatil. Podobně ve věci 2 T 177/81 téhož okresního soudu. V takových případech není rozhodné, kdo zasadí první ránu, protože iniciativa k vzájemnému napadání vychází jak od obviněného, tak od poškozeného. Jde tedy o oplacení útoku útokem, nikoliv o jeho odvracení obranou."

I osoba účastníci se rvačky se může v rámci ní dostat do situace nutné obrany, jednat v ní, a nebýt proto za takové jednání právně odpovědná:

„Pokud vzájemný konflikt mezi dvěma osobami probíhá tak, že má z hlediska forem a intenzity používaného násilí určitý rámeček, který jeden z účastníků podstatně překročí tím, že do probíhajícího konfliktu vnese podstatně jinou formu či intenzitu násilí, čímž zcela změní razanci svého útoku a začne bezprostředně ohrožovat chráněný zájem, který v dosavadním průběhu konfliktu nebyl ohrožen, není důvodu vylučovat nutnou obranu druhého účastníka ve smyslu § 13 tr. zák. proti tomuto dílčímu útoku."

28

Druhý důvod, proč je někdy obtížné odlišit nutnou obranu od rvačky je to, že obrana je přípustná již proti bezprostředně hrozícímu útoku, čili právo připouští preventivní obranu proti útoku, který ještě nezačal. Podle toho, kdo zasadí první úder, se to tedy nepozná. Je zde také eventualita, že útočník i obránce začnou současně. Nicméně jako hlavní zásada platí časové hledisko, t.j. kdo dříve začal. O tom, kdo je útočník rozhoduje počátek střetu, nikoliv jeho průběh, tím méně jeho výsledek či následky.

²⁸ NS Tz 68/99

Tím, čímž lze nejlépe rozlišit útočníka a obránce, je tedy iniciativa na počátku střetu. *„Iniciativa, která vede k vzájemnému napadení, musí pocházet jen od útočníka. Tato iniciativa právě určuje, která strana je útočníkem a která obráncem.“*²⁹

Mohou se uplatnit i další pomocná kritéria, např. jaká byla pohnutka jednání či projevový motiv, tedy subjektivní stránka jednání. Toto kritérium bude třeba uplatnit především v situacích, kdy obě strany začnou s útokem bez jakékoliv přípravy nebo pokud střet vzejde z postupně se zintenzivňujícího konfliktu nebo se dokonce obě strany dobrovolně domluví na tom, že se střetnou a začnou s tímto střetem současně.

Je-li však jedna osoba nebo více osob napadena více útočníky a brání se v mezích nutné obrany, pak nejde o rvačku ani na jedné straně a v případě, že útočníci jednali jako spolupachatelé, budou odpovídat všichni za způsobený následek nebo za pokus podle toho, co způsobili.³⁰

*„Podobně lze takto připustit nutnou obranu diváka rvačky, kterého ostatní do rvačky zatahují, neboť z jejich strany jde o útok. Podobně se nestává účastníkem rvačky, ale jedná v nutné obraně ten, kdo se snaží rvačce zabránit, např. se snaží od sebe odtrhnout útočníky a je jimi napaden.“*³¹

Nutná obrana není přípustná proti jednáním dovoleným. Není možné se bránit v nutné obraně proti jednání, které je samo jednáním v nutné obraně, které neútočí na žádné zájmy chráněné trestním zákonem a je tedy právem dovolené či dokonce přikázané.

„Proti jednání v nutné obraně není nutná obrana přípustná. Jednání útočníka, namířené proti osobě, která jedná v nutné obraně, je třeba považovat za pokračování v útoku bez ohledu na to, zda útok od počátku směřoval vůči osobě, která jedná v nutné obraně, nebo vůči jiné osobě. Osoba, která jedná v nutné obraně, je proto oprávněna překonat i tento

²⁹ NS SSR - 6 Tz 30/82 (č. 12/83 Sb. rozh. tr.)

³⁰ RNS 75/1956 Sb. rozh. tr.

³¹ Kuchta, J., op. cit. str. 86

pokračující útok vůči své osobě způsobem, který není zřejmě nepřiměřený povaze a nebezpečnosti útoku.“³²

Taktéž jednání osob zmocněných k určitým zákrokům na základě a v mezích zákona je jednáním intra legem a není proti němu možná nutná obrana. Viz poznámka č. 13.

Překonání odporu, který směřuje k maření oprávněného služebního zákroku (použití fyzické síly na předvedení řidiče motorového vozidla, důvodně podezřelého z požití alkoholických nápojů, který odmítá dobrovolně se nechat předvést a zákroku příslušníků SNB se vzpírá), je právem i povinností příslušníků SNB (§ 32 odst. 1 zák. č. 40/1974 Sb.). Proto nutná obrana proti takovému zákroku příslušníků není přípustná a použití násilí k zamezení zákroku je třeba považovat za trestný čin útoku na veřejného činitele podle § 155 odst. 1 tr. zák.³³ Analogicky je třeba tento princip aplikovat na zákroky policistů České republiky a strážníky obecních policí.

Dalšími případy dovoleného jednání jsou i ta jednání, která nejsou jako dovolená výslovně uvedena v trestním zákoně. Jde například o svolení poškozeného, které musí být dáno dobrovolně, vážně, osobou právně způsobilou, nejpozději při páchání činu a musí jít o zájmy, o kterých může jedinec rozhodovat. V takovém případě bude pomoc v nutné obraně osobě, která dobrovolně souhlasila s poškozováním svého zájmu, také vyloučena.

Nutná obrana proti úkonům veřejných činitelů

Nutná obrana proti úkonům veřejných činitelů, jestliže jejich jednání je v souladu se zákonem a v rámci jejich pravomocí není taktéž přípustná, neboť jde o jednání, které je secundum et intra legem a není tak útokem.

³² NS SSR - 4 Tz 40/78 (č. 9/80 Sb. rozh. tr.)

³³ NS SSR - 4 Tz 128/76 (č. 55/77 Sb. rozh. tr.)

Solnař, Fenyk a Císařová jsou toho názoru, že nutnou obranu je třeba připustit proti takovým úkonům veřejných činitelů, které jsou postiženy vadami, které je zbavují povahy takových úkonů, jsou to úkony, které vůbec nenáleží do (věcné) pravomoci těchto veřejných činitelů, včetně těch, které naplňují skutkovou podstatu trestného činu.³⁴

Starší judikatura uvádí: „*Ak príslušník ZNB prekročí svoju právomoc a uskutečňuje zákrok, na ktorý nie je podľa zákona oprávnený, nepožíva ochranu verejného činiteľa podľa § 155 a 156 Tr. zák. Útok na jeho zdravie pri takomto zákroku, ak občan prekročí hranice nutnej obrany, možno prípadne posúdiť len ako trestný čin proti zdraviu (§ 221 a nasl. Tr. zák.).*“³⁵

„*Protí úřednímu výkonu jest vyloučena nutná obrana, leč by se výkon úřední osoby sám jevil bezprávným útokem (byl by nedovolený, zakládal by zločin zlého užívání moci úřední, nenáležel by vůbec k působnosti úřední osoby).*“³⁶

Faktem je, že je-li útočníkem veřejný činitel, je pro občana ve většině případů naprosto nemožné přesně zjišťovat, zda vykonává svoje rozhodnutí či rozkaz nadřízeného, zda nepřekračuje svou pravomoc, zda jednání veřejného činitele již naplňuje znaky trestného činu či jde jen o drobný exces z právního postupu. Je proto pro něj nesmírně obtížné se případnému zneužití moci bránit.

Viz například rozšířené zneužívání uniforem Policie ČR a obecní policie civilisty vydávajícími se tak za veřejné činitele k páchání trestné činnosti. Při výkladu mezí nutné obrany by v obdobných případech měly orgány činné v trestním řízení brát ohled na obtížnost situace (omyl v nutné obraně, nemožnost rozlišit jednání dovolená od nedovolených).

„*Protiprávní útoky ze strany veřejných činitelů jsou dokonce zvýšenou měrou společensky nebezpečné, poněvadž vedle zájmů ohrožených jednotlivců je ohrožen i zájem na objektivním a řádném výkonu pravomoci*

³⁴ Solnař, V., Fenyk, J., Císařová, D.: Základy trestní odpovědnosti, Lexisnexis, Praha 2003, str. 150

³⁵ 47/80 Sb.rozh.tr (6 Tz 70/79)

³⁶ Podle NS ČSR – Zm I 412/29 (č.3818/29 Sb.rozh.tr.)

veřejných činitelů ... Naproti tomu připuštění nutné obrany autoritu státu nesnižuje, nýbrž přispívá ke zvyšování respektu vůči zákonnosti jak ze strany občanů, tak ze strany veřejných činitelů“.³⁷

Ze současné úpravy nutné obrany ani z její podstaty nevyplývá žádný rozdíl mezi nutnou obranou proti útoku obecně a nutnou obranou proti útoku veřejného činitele.

Na druhou stranu např. policisté a další příslušníci bezpečnostních sborů, kteří podléhají rozkazům nadřízených mají omezenou možnost zkoumat zákonnost rozkazu či ho dokonce neuposlechnout. Zákon o služebním poměru příslušníků bezpečnostních sborů³⁸ např. stanoví povinnost upozornit nadřízeného na rozpor rozkazu s obecně závazným právním předpisem, ale trvá-li nadřízený na jeho provedení musí příslušník uposlechnout. Jeho jednání, pokud poslechne rozkaz (byť i věcně nesprávný), je po právu a není tak proti němu povolena nutná obrana. Má nicméně povinnost odmítnout splnit rozkaz, jehož uposlechnutím by spáchal trestný čin.

Vzhledem k tomu, že je v jiné části této práce dovozováno právo bránit se v nutné obraně i proti jednání, které není trestným činem (např. je pouhým přestupkem) je předchozí řešení problematické. Znamenalo by to, že by bylo možné bránit se útokům příslušníků bezpečnostních sborů, které jim byly nařízeny jejich nadřízeným pouze, pokud by útok byl trestným činem. Ten je totiž příslušník povinen odmítnout provést. Pokud by však útok byl přestupkem či občanskoprávním deliktem či porušením jiných právních předpisů a byl by nařízen nadřízeným, nebyla by nutná obrana možná. To by neodůvodněně zvýhodňovalo příslušníky oproti jiným útočníkům a naopak bezdůvodně znevýhodňovalo občany příslušníky napadené. (Řešení jimi spáchaných přestupků již dostatečně řeší možnost projednávat je v kárném řízení namísto před přestupkovou komisí obce). Z tohoto hlediska by musela být možná nutná obrana proti každému jednání, které je bezprostředním útokem na zájmy chráněné trestním zákonem. Což by ale fakticky znemožňovalo práci bezpečnostních sborů.

³⁷ Kuchta, J.: op. cit. str. 103

³⁸ § 46 z. č. 361/2003 Sb.

Výše uvedené vývody se však netýkají pouze příslušníků bezpečnostních sborů dle zákona o služebním poměru příslušníků bezpečnostních sborů, tedy Policie České republiky (včetně příslušníků Inspekce ministra vnitra), příslušníků Vězeňské služby (včetně Justiční stráže) a Celní správy, Bezpečnostní informační služby, Úřadu pro zahraniční styky a informace a Hasičského záchranného sboru. Obdobnou úpravu mají i vojáci z povolání (včetně příslušníků Vojenské policie či Vojenského zpravodajství).

39

§ 301 písm. a) zákoníku práce uvádí, že: *zaměstnanci jsou povinni pracovat řádně podle svých sil, znalostí a schopností, plnit pokyny nadřízených vydané v souladu s právními předpisy a spolupracovat s ostatními zaměstnanci.*

Vzhledem k tomu, že **strážníci městských policí** jsou v pracovním poměru k obci, vztahuje se na ně uvedené ustanovení. To znamená, že každý strážník může odmítnout splnit pokyn nadřízeného, který je v rozporu s jakýmkoliv právním předpisem a nemůže být za to nijak postižen. Naopak, splnil-li by takový pokyn, vystavoval by se tomu, že bude brán k odpovědnosti za porušení daného právního předpisu bez ohledu na to, že mu takové jednání bylo nařízeno. V tomto je jeho postavení výrazně volnějši, než postavení příslušníků bezpečnostních sborů a ozbrojených sil.

Je třeba si však uvědomit, že nelze realizovat výkon veřejné moci obecně bez právního zaručení určité míry autority veřejných činitelů, bez jakékoliv povinnosti občana uposlechnout pokyn veřejného činitele. Je proto třeba v nějaké míře omezit možnost občanů bránit se v nutné obraně jednáním veřejných činitelů.

Proto se jako nejvhodnější jeví z těchto hledisek výše zmíněné řešení Solnaře, Fenyka a Císařové včetně dvou uvedených judikátů. Toto řešení

³⁹ § 48 z. č. 221/1999 Sb., o vojácích z povolání
Základní povinnosti vojáků

... (2) Domnívá-li se voják, že rozkaz nadřízeného je v rozporu s právním předpisem, je povinen nadřízeného na to upozornit; trvá-li nadřízený na splnění rozkazu, je voják povinen jej splnit. Voják je povinen odepřít splnění rozkazu nadřízeného, spáchal-li by jeho splněním trestný čin; tuto skutečnost ohlásí neodkladně vyššímu nadřízenému.

vychází z obecné zásady presumpce správnosti správních aktů. Presumpce správnosti se však nevztahuje na akty, které trpí tak závažnými vadami, že způsobují jejich nicotnost. Které vady způsobují nicotnost aktu, nebylo nikde zatím jednoznačně řešeno. Vadami způsobujícími nicotnost aktu by v každém případě měly být vady nejzávažnější, jako je nedostatek věcné pravomoci orgánu a naplnění skutkové podstaty trestného činu. Tyto vady je zbavují povahy takových aktů, činí z nich paaky.

Z judikatury jednoznačně plyne, že presumpce správnosti jednání veřejných činitelů nemůže platit absolutně a odůvodňovat zvlá: *„Žádný veřejný činitel nemá pravomoc bezdůvodně užívat proti občanům fyzické násill, každé takové jednání je překročením pravomoci a je proti němu přípustná nutná obrana.“*⁴⁰

Praxe tedy vychází obecně z určitého omezení nutné obrany proti jednání veřejných činitelů, což se jeví jako účelné, nicméně způsob tohoto omezování pouze cestou judikatury se jeví pochybným vzhledem k tomu, že jde vlastně o analogii v neprospěch obránce a omezování jeho práva k nutné obraně, aniž by pro to byla přímo zákonná opora.

Kuchta nabízí též toto řešení: *„nutnou obranu připustit podle obecných zásad proti každému protiprávnímu jednání veřejného činitele, které představuje přímo hrozící nebo trvající útok na zájmy chráněné trestním zákonem. Přípustnost obranného jednání by zde závisela na druhu porušeného zájmu a nikoliv na intenzitě jeho porušení ... by bylo lze vykonat i proti jednání zakládajícímu přestupek nebo kárné provinění. Nesprávné hodnocení situace..., by se pak řešilo užitím obecných zásad o omylu.“*

41

Toto řešení se jeví zřejmě jako nejvhodnější.

Ještě spornější je nutná obrana proti úkonům, které vykazují vady způsobující nikoliv jejich nicotnost, ale pouze neplatnost, např. úkony prováděné na základě rozhodnutí trpících vnitřními rozpory nebo na základě

⁴⁰ č. 19/1981 Sb.rozh.tr.

⁴¹ Kuchta, Nutná obrana proti úkonům veřejných činitelů, Bulletin advokacie 2/1998, str. 50,51

rozhodnutí, k nimž došlo omylem nebo na základě lsti nebo úkony, které opomíjejí předepsanou formu nebo podstatnou náležitost rozhodnutí.

*„Zde doporučujeme de lege ferenda uvážit, zda oproti takovým aktům či zákrokům nepřipustit nutnou obranu v omezeném rozsahu tam, kde by navíc hrozil vznik nenapravitelné škody na životě a zdraví osob ... a podmínit ji omezovacími podmínkami“.*⁴²

Obecně je tedy třeba nutnou obranu proti útokům ze strany veřejných činitelů připustit, neboť je to jak v zájmu ochrany individuálních zájmů chráněných trestním zákonem, tak v celospolečenském zájmu na ochraně práva:

*„Nutná obrana není libovůlí, nýbrž významným právem občana a nástrojem boje s protiprávními útoky, nebrání veřejným činitelům jednat v souladu se zákonem, naopak jim v tom může napomoci, případně je k tomu i donutit, a tak tvoří případnou brzdu zneužívání svěřených pravomocí“*⁴³

Tuto situaci, kdy chybí jasné řešení možnosti bránit se jednání veřejných činitelů, které přesahuje určité meze, je jistě negativní, kromě jiného také vzhledem ke v poslední době často medializovanému zneužívání pravomocí veřejných činitelů (případ znásilnění prostitutky policisty na policejním oddělení, osahávání školaček městskými strážníky v pražském metru, zneužívání uniforem policistů při únosech podnikatelů skupinou zločinců spolčených s policisty, opakované bití bezdomovců na oddělení policie na Hlavním nádraží v Praze, brutální napadení cyklisty příslušníkem pořádkové policie ad.).

Protiprávnost útoku

Znění § 13 trestního zákona se výslovně o protiprávnosti útoku nezmiňuje. Všeobecně je nicméně přijímáno, že útočné jednání musí tento znak vykazovat. Protiprávností útoku se myslí jeho rozpor s právním řádem. Z

⁴² Kuchta, J.: op. cit. str. 108

⁴³ Kuchta, J.: op. cit. str. 104

trestního zákona plyne zákaz útoků na hodnoty tímto zákonem chráněné, a proto jednání, které tyto hodnoty napadá je zakázané a protiprávní. Pokud by takové jednání nebylo protiprávní, muselo by to být jednání za okolností vylučujících protiprávnost, a tedy by nebylo ani protiprávní ani útokem, nýbrž jednáním secundum et intra legem. A proti takovému jednání by samozřejmě nebyla možná nutná obrana.

Objektivní a subjektivní koncepce protiprávnosti útoku a jejich vztah k právnímu posouzení útoku osob trestně neodpovědných

Útok může být z hlediska práva trestným činem, přestupkem či jiným deliktem. Tohoto jednání se může dopustit jak osoba trestně odpovědná, tak osoba mladší 15 let, osoba nepříčetná nebo osoba jednající ve skutkovém omylu. V praxi a teorii neexistuje shoda, zda proti jednání těchto osob lze povolit jednání v nutné obraně. Existuje proto subjektivní a objektivní pojetí protiprávnosti.

Řešení vycházející z tzv. pojetí **protiprávnosti v subjektivním smyslu**, které předkládají např. Solnař, Fenyk a Císařová nebo Chmelík, vychází z toho, že posuzuje jednání podle osoby jednající, tedy subjektu. Jednání těchto trestně neodpovědných osob se posuzuje jako nebezpečí v právním smyslu, nikoliv jako útok, a proto má být řešeno v rámci institutu krajní nouze.⁴⁴ A obrana proti takovýmto osobám je tedy omezena podmínkou subsidiarity a proporcionality. Tato proporcionalita je zmírňována analogií s nutnou obranou ve směru připuštění způsobení takové škody jako je připuštěno v nutné obraně. Tato analogie není analogií zakázanou, neboť zužuje podmínky trestní odpovědnosti. Nicméně viz výhrady uvedené k tomuto používání analogie in bonam partem v úvodu, v části o okolnostech vylučujících protiprávnost.

K tomuto pojetí jsou dále uváděny následující věcné výhrady: takové útoky mohou být stejně nebezpečné nebo nezřídká i nebezpečnější než útoky

⁴⁴ Solnař, V., Fenyk, J., Císařová, D.: Základy trestní odpovědnosti, Lexisnexis, Praha 2003, str.148
Chmelík, J. a kol., Trestní právo hmotné, Praha: Linde, a.s., 2007, str. 72

osob trestně odpovědných. Např. fyzická vyspělost útočníka, rozhodnost jeho jednání, použití zbraně při útoku, míra zákeřnosti jeho jednání, tedy aspekty, které budou přicházet v úvahu při posuzování přiměřenosti jednání obránce, se neliší při jednání trestně odpovědného a při jednání trestně neodpovědného útočníka.

Mimoto, není-li požadováno, aby byl útok trestným činem, není důvod požadovat jeho provedení osobou trestně odpovědnou.

Kromě toho uplatněním podmínky subsidiarity jednání obránce v takovýchto situacích, které se způsobem útoku od jednání trestně odpovědných osob neliší, dochází k rozšiřování odpovědnosti obránce, kteréžto není odůvodněné skutkovými okolnostmi. Je ke zvážení, zda je tato aplikace subsidiarity vhodná zejména ve vztahu k osobám nepříčetným a dětem jak z hlediska individuální, tak generální prevence. Je třeba vzít v úvahu, že i ze strany těchto osob se jedná o protiprávní útoky s objektivní společenskou nebezpečností.

„Společenská nebezpečnost útoku jako podmínka situace nutné obrany má objektivní charakter a subjektivní stav útočníka na ni může mít vliv jen pro určitý případ a jen v určitém směru. Nelze obecně říci, že útok je společensky méně nebezpečný jen proto, že se ho dopustil nepříčetný, a ne příčetný pachatel, někdy může být takový útok i nebezpečnější“⁴⁵.

Fakt, že se ve většině případů nelze bránit stejným způsobem proti útoku osoby mladší 15ti let a osoby dospělé plyne z toho, že dítě není schopné (ve většině případů) zaútočit stejně intenzivně jako dospělý, ne v tom, že by nutně útok osoby trestně neodpovědné byl vždy i méně intenzivní. Jde zde tedy o otázku přiměřenosti obrany v konkrétním případě vzhledem k *intenzitě útoku*, která je u dětí povětšinou menší, ne o otázku přiměřenosti vzhledem k *trestní neodpovědnosti* dítěte (popř. vzhledem k ne plně rozvinutým rozumovým schopnostem dítěte).

⁴⁵ Kuchta, J.: op. cit. str. 94

Někteří proto autoři volí střední cestu, když sice posuzují takové situace jako útok, ale omezují obranu požadavkem subsidiarity, zejména u osob jednajících ve skutkovém omylu.⁴⁶ Jiní doporučují se v případě útoku dětí, osob jednajících v omylu, osob nepřičetných (nikoliv však osob pod vlivem návykových látek) pokusit v první řadě útoku vyhnout.⁴⁷

V trestněprávní nauka se v posledních letech z výše uvedených důvodů naopak kloní k **objektivnímu pojetí protiprávnosti**, kdy protiprávnost jednání není závislá na vlastnostech jednajícího subjektu.⁴⁸

Toto pojetí považuje za podstatné pouze to, že útočné jednání subjektu je protiprávní, společensky nebezpečné a je tedy útokem na zájmy chráněné trestním zákonem ve smyslu nutné obrany. Proto toto pojetí připouští nutnou obranu proti takovému jednání, ať už se ho dopouští osoba nepřičetná, mladší 15ti let či jednající ve skutkovém omylu.

„Mimo požadavky práva zůstává pouze to, co objektivně fyzicky nebo duševně nemůže splnit žádný člověk ... Pokud ovšem subjekt nemůže v určité situaci jednat jen na základě absence osobních schopností, nemůže mu být uložen trest, jeho jednání však zůstává z hlediska požadavků práva protiprávní ... proto i osoba nepřičetná, pokud ohrožuje chráněné zájmy svým jednáním, rozšiřuje tak svou právní sféru na úkor jiných osob a porušuje své povinnosti ... To stejné platí, když útočník jedná objektivně protiprávně, není však podle svých individuálních schopností schopen svým povinnostem dostát. Ve všech těchto případech je nutná obrana přípustná.“⁴⁹

Ze stejných důvodů není dle objektivního pojetí protiprávnosti třeba zkoumat existenci **zavinění** na straně útočícího subjektu. Ve většině případů bude útok úmyslným jednáním, ale nemusí tomu tak být vždy. Podmínkou

⁴⁶ Nývltová, I. Objektivní a subjektivní koncepce protiprávnosti útoku. Trestněprávní revue, 2003, č. 7, s. 204

⁴⁷ Jelínek, J. a kol., Trestní právo hmotné, Obecná část a Zvláštní část, Praha: Linde, a.s., 2008, str. 256

⁴⁸ Novotný, O., Vanduchová M. a kol.: Trestní právo hmotné, obecná část, Praha: ASPI, a.s., 2007, str. 273, Jelínek, J. a kol., Trestní právo hmotné, Obecná část a Zvláštní část, Praha: Linde, a.s., 2008, str. 254

⁴⁹ Kuchta, J.: op. cit. str. 93

útoku není zavinění ve smyslu trestního práva. Zákon je nevyžaduje. Důvodem je to, že z hlediska porušení chráněných zájmu není rozdíl mezi zaviněným a nezaviněným porušením těchto zájmů. Navíc je pro obránce často velice obtížné rozpoznat a zjistit subjektivní stránku jednání pachatele. Toto je navíc obtížné poznat nakonec i pro soud při hodnocení daného jednání.

Taktéž jednání pouze objektivně protiprávní (ani úmyslné, ani nedbalostní) může způsobit závažné škody, přičemž záměr jednajícího ani nemusí být v rozporu s trestním právem. V opačném případě by byla např. vyloučena nutná obrana proti obránci, který se dopustil excesu z obranného jednání, nebo který jedná v omylu, kterého se nemohl vyvarovat a považuje určité jednání za protiprávní útok a brání se proti němu v domnělé nutné obraně.

Lze tedy konstatovat, že podle platného znění našeho trestního zákona by měla být nutná obrana přípustná nejen proti zaviněným útokům, ale i proti útokům a ohrožením pachatelem nezaviněným, které však vznikly nerespektováním objektivní povinnosti, která váže útočníka.

K osobním vlastnostem útočníků lze přihlížet jen do té míry, do jaké míry se promítnou do způsobu útoku, a žádat pak po obránci, aby jeho obrana nebyla vzhledem k němu zcela zjevně nepřiměřená.

Autor této práce se přiklání k druhému řešení, tedy objektivnímu pojetí protiprávnosti, neboť více odpovídá realitě sebeobránných situací a nekomplikuje je neadekvátním náhledem na ně skrze čistě právní pojmy odtržené od fakticity. Navíc vylučuje vznik otázky, zda obránce věděl, či zda měl vědět o právní neodpovědnosti útočící osoby.

Nelze přehlédnout, že to, co tvoří hlavní rozdíl mezi instituty nutné obrany a krajní nouze, které připadají v úvahu, je otázka subsidiarity a proporcionality. Oba tyto aspekty se vztahují k adekvátnosti obranného jednání. Tato **adekvátnost** je v neoddělitelném vztahu k účinnosti obranného jednání, které reguluje, restringuje. Jednání obránce musí být dle § 13 v určitém vztahu ke způsobu útoku. Je to proto, že je to právě způsob

útočnicka a ne jeho právní kvalifikace, který nejsilněji fakticky determinuje možnosti a meze jednání obránce. Způsob jednání útočnicka se neliší podle toho, jde-li o člověka právně odpovědného nebo nikoliv, proto se ani jednání obránce nemůže podle toho lišit. Jinak řečeno: nebezpečnost jednání je stejná, ať obránce napadne s nožem v ruce dospělý člověk, mladičkový výtržník nebo osoba duševně chorá. Proto je adekvátní a nutné, aby mohl být stejný i způsob jeho obrany.

Nelze proto požadovat na obránci, aby kvůli právnímu rozdílu v náhledu na jednání útočnicka snižoval efektivnost svého obranného jednání uplatňováním subsidiarity nebo přísnější proporcionality než v případě nutné obrany.

Nutná obrana je právem obránce, jak bylo výše vyvozováno, nelze tedy po něm vyžadovat subsidiaritu obranného jednání. Stejně tak vyžadování striktní proporcionality by bylo nepřiměřené z důvodů dříve zmíněných.

Otázka adekvátnosti jednání obránce popř. excesů v konkrétních případech by se pak měla řešit individuálně v rámci komplexního zhodnocení splnění podmínek nutné obrany. Nemělo by se vycházet z apriorního stanoviska, že způsob útoku osoby právně neodpovědné je méně nebezpečný pro obránce a společnost než útok osoby právně odpovědné.

„Z práva nutné obrany jsou v některých právních řádech vylučována drobná, bagatelní omezení a ohrožení zájmů ... Zpravidla půjde například o drobná omezování při kolektivních sportech, různé dotěrnosti, fyzické dotyky a nechtěná fyzická obtěžování např. v tlačenicích v dopravních prostředcích, kouření v prostorách pro nekuřáky, obtěžování svícením baterkou, imisemi.“⁵⁰ Naše nauka vychází z toho, že činy nepatrné závažnosti, pouhé nezbednosti, resp. bagatelní případy, pouhé nepřístojnosti nejsou vůbec útokem.⁵¹

Ze samotného znění nutné obrany však naopak plyne, že i taková bagatelní jednání protiprávním útokem jsou, vykazují však minimální společenskou nebezpečnost. Nutná obrana je proti nim tedy podle zákonné

⁵⁰ Kuchta, J.: op. cit. str. 101

⁵¹ Soinař., Základy trestní odpovědnosti, Academia Praha, 1972, str. 101

dikce obecně přípuštěna, musí však stejně jako v jiných případech být adekvátní způsobu útoku (podle situace tedy např. verbální ohrazení se, odstrčení, políček, odstranění obtěžující věci apod.).

Přímo hrozící či trvalý útok

Institut nutné obrany vyžaduje, aby útok, proti němuž je obranné jednání vedeno, trval či alespoň bezprostředně hrozil. Jde tedy o hledisko časové. Zda útok trval či hrozil je třeba usuzovat ze všech okolností případu. Útok musí buď trvat, tedy v době obrany musí docházet k porušování či napadání hodnot chráněných trestním zákonem, anebo útok přímo hrozí, tedy zbývá krátký časový úsek do jeho zahájení.

Na to, že útok přímo hrozí, lze usuzovat z různých okolností situace, např. z verbálního vyhrožování, z emocionálního stavu útočníka, z krácení vzdálenosti mezi útočníkem a obráncem, z vytahování zbraně, z uchopení zbraně a především z kombinací těchto faktorů.

Takovéto vymezení respektuje potřebu efektivní obrany a přímo ovlivňuje případnou existenci extenzivního excesu.

Za rozhodující okamžik pro počátek nutné obrany je třeba považovat moment, kdy se z hrozícího útoku stane útok přímo hrozící, a na druhé straně pro konec nutné obrany okamžik, kdy již útok netrvá ani přímo nehrozí.

Počátek situace nutné obrany

Judikatura k odůvodněnosti obrany proti teprve ještě nenastalému útoku uvádí: „*Od brániaceho sa nemožno žiadať, aby vyčkával a spoliehal sa na náhodu, že škoda, ktorá objektivne i podľa jeho predstavy z*

útoku hrozí nenastane, a aby nepoužil primerané a dostupné prostriedky obrany, aby hrozíaci útok znemožnil a útočníka zneškodnil.“⁵²

Za útok přímo hrozící je třeba považovat útok jehož reálný začátek je natolik očividný a nevyhnutelný, že nečinnost obránce by ho dovedla do zjevného, bezprostředního a neodvratného nebezpečí.

Projevili-li pachatel úmysl zaútočit jen *verbálně*, nelze to většinou považovat za útok, maximálně podle okolností za útok bezprostředně hrozící. Jsou však situace, kdy je verbální projevení úmyslu spáchat trestný čin určitou formou psychického násilí, které je prostředkem donucení napadeného a dosažení tak protiprávního cíle jako např. u loupeže či vydírání. V takové situaci již trvá přímý útok na svobodu rozhodování, a je proto obecně nutná obrana z hlediska časového přípustná.

Může také dojít k situaci, kdy útočník vyhrožuje, aniž by tato výhrůžka byla prostředkem nátlaku a zároveň tato hrozba dosahuje míry společenské nebezpečnosti typické pro trestný čin. I v tomto případě bude teoreticky nutná obrana přípustná, neboť protiprávní útok na jeden ze zájmů chráněných trestním zákonem již začal. Zda je v konkrétním případě nějaké jednání v nutné obraně vůbec fakticky představitelné, je však jiná věc. Např. v případě tzv. „nebezpečného vyhrožování“, tj. trestného činu násilí proti jedinci a skupině obyvatel dle § 197a trestního zákona je fyzická obrana zřejmě obtížně představitelná, nikoliv však zcela nemožná (např. drobným omezením osobní svobody).

Příprava jakožto vývojové stádium trestného činu většinou nebude přímo hrozícím útokem, proti němuž by byla nutná obrana již přípustná, v některých případech však tomu tak být může. Musí být však zřejmé, že útok nastoupí bezprostředně, že právě z tohoto přípravného jednání již přímo útok hrozí.

⁵² Rt 41/80 (5 Tz 143/79)

Pokus je jednáním bezprostředně zaměřeným na dokonání trestného činu, a proto budou všechny pokusy o spáchání trestného činu přímo hrozícím či již trvajícím útokem na zájem chráněný trestním zákonem.

Navíc o vývojových stádiích lze hovořit pouze u úmyslných trestných činů a stranou tak zůstávají útoky spáchané nedbalostním zaviněním nebo vůbec bez zavinění.

Osobně se ale domnívám, že **nelze k posouzení bezprostřednosti hrozby útoku majícího znaky trestného činu za pomocné kritérium vzít vývojové stádium trestného činu**, jak navrhují autoři díla Matys K. a kol.: Trestní zákon, komentář.⁵³ Ti navrhují brát počátek nutné obrany jako přibližně časově shodný s okamžikem, kdy útok přešel do stádia pokusu, neboť ten je jednáním bezprostředně směřujícím k porušení chráněných zájmů. Tedy jako hranici mezi hrozícím a přímo hrozícím útokem akceptují zpravidla hranici mezi přípravou a pokusem trestného činu.

To je však nepochopení reality sebeobránných situací. Jednak rozlišování útoku hrozícího a přímo hrozícího má faktický charakter, není odvislé od právní kvalifikace takového jednání.

Dále je třeba vzít v úvahu to, že většina těchto situací trvá v řádu sekund. Tedy např. (příprava), pokus, provádění a dokonání napadení člověka po verbální rozepři se odehraje třeba v rozmezí 5-10 sekund (přičemž trvání např. jednoho přímého úderu rukou trvá 0,12-15 s)⁵⁴, a tak rozdíl mezi okamžikem, kdy dojde k pokusu užití násilí, tedy situace, kdy by se dle autorů díla Matys K. a kol.: Trestní zákon, komentář, obránce měl právní možnost začít bránit a okamžikem, kdy leží na zemi (poté co byl sražen úderem) s rozbitou hlavou po úderu o chodník, je třeba pouze 1 sekunda.

Z téhož důvodu je nesmyslné např. navrhopvat, aby se napadený začal bránit vždy až ve chvíli, kdy na něj někdo namíří střílnou zbraň, napřáhne se proti němu nožem či tyčí apod., neboť do vzniku škodlivého následku útoku,

⁵³ Matys K. a kol.: Trestní zákon, komentář, Orbis 1975., str. 95

⁵⁴ Novák, J., Špička, J., Skoupý, O.: Sebeobrana a zákon, Klavis Praha 1991

kterému má být nutnou obranou zamezeno, zbývá pouze zlomek vteřiny. Taková obrana je naprosto nespolehlivá a neúčinná, a není tedy obranou, neboli jednáním, které je schopné s uspokojivou pravděpodobností ochránit obránce.⁵⁵

Domnívám se, že nelze na faktické sebeobraně situace nahlížet prizmatem právních pojmů (např. dle trestního zákona příprava, pokus, dokonání trestného činu) do té míry, že tím znemožníme účinnou obranu chráněných zájmů. Proto se domnívám, že nelze např. generálně vyloučit možnost jednání v nutné obraně (u útoku, který by byl trestným činem) již ve fázi *přípravy* (dle trestního zákona). Zde jde především o situace, které by se dali zahrnout pod „*jiné úmyslné vytváření podmínek pro spáchání*“ dle § 7 trestního zákona.

Tím je často již zmíněné krácení vzdálenosti, výhrůžka verbální či gestem, sáhnutí pro zbraň, zastoupení cesty apod.; většinou asi více těchto signálů útoku v kombinaci. Navíc lze také tato jednání vykládat jako součást již takto započatého útoku v komplexním smyslu. Společné všem těmto situacím je, že zbývají často jen sekundy k např. dopadu prvního úderu na tělo napadeného, tedy k pokusu (či dokonce dokonání) trestného činu. Což je obecně málo času na adekvátní reakci i pro cvičeného člověka, a proto nelze situaci napadeného ještě ztěžovat vyžadováním jednání v nutné obraně po vzoru filmových akčních hrdinů, pro které časoprostorové determinanty a limity reagování a jednání nejsou problémem.

Tomuto názoru odpovídá právní názor autorů díla Šámal P., Púry F., Rizman S.: *Trestní zákon komentář – díl I.*, který říká, že není třeba čekat, až útočník udeří první, avšak iniciativa vedoucí k vzájemnému střetnutí musí vycházet od útočníka. Touto iniciativou je stanoveno, kdo je útočníkem, a kdo obránce.⁵⁶ A právě tato iniciativa je klíčem i k rozeznání okamžiku, kdy musí obránce začít jednat, má-li se účinně bránit.

⁵⁵ JUDr. Náchodský, Z., *Učebnice sebeobranu*, Futura 1992,

⁵⁶ Šámal P., Púry F., Rizman S.: *Trestní zákon komentář – díl I.*, 6. vydání, C.H. Beck 2004, str.123

Ukončení situace nutné obrany

Časový okamžik konce situace nutné obrany je třeba spojovat s ukončením útoku. Bránit se v nutné obraně lze až do ukončení útoku. Útok je ukončený ve chvíli, kdy již netrvá porušování chráněných zájmů, ani nehrozí přímo nebezpečí porušování těchto zájmů. Nebo ve chvíli, kdy k porušení zájmů již došlo a nehrozí nebezpečí dalšího porušování či škod.

Za ukončení útoku nelze považovat pouhou přestávku v boji, po níž lze důvodně očekávat pokračování v útocích.

Ukončení útoku nemusí být vždy totožné s dokonáním trestného činu. V současné teorii a praxi zcela převládá názor, že útok končí ne dokonáním, ale až dokončením trestném činu. To se týká obecně především trestných činů trvajících a předčasně dokonaných. Lze např. jednat v nutné obraně proti zloději, který již věc ukradl (tedy trestný čin *dokonal*) a věc odnáší, neboť útok na majetkové zájmy chráněné trestním zákonem stále trvá.⁵⁷ Není však již jednáním v nutné obraně, kdyby si někdo sám vzal zpět věc, která mu byla ukradena ne bezprostředně předtím, maximálně by připadala v úvahu svépomoc podle § 6 občanského zákoníku. Na tomto se shoduje naše právní teorie i praxe. Navíc existují situace, kdy počátek a ukončení útoku prakticky splývají.

V konkrétní situaci je třeba zjišťovat, zda obránce správně interpretoval jednání útočnicka, zda zaznamenal ukončení útoku. Pokud je interpretoval nesprávně, je třeba zkoumat jeho zavinění ve vztahu k tomuto omylu. Pokud zaviněně pokračoval v obraně i když útok již skončil, bude odpovídat za exces z nutné obrany. Pokud pokračoval nezaviněně v obraně, nebude trestán nikoliv proto, že by byly splněny časové podmínky nutné obrany, ale pro nedostatek zavinění jakožto obligatorního znaku skutkové podstaty trestného činu.

⁵⁷ Novotný, F., Právo na sebeobranu, Lexisnexis, Praha 2006, str. 104

Pokud by napadená osoba neprovedla jednání v nutné obraně v době přímo hrozícího nebo trvajících útoku, ale dříve nebo naopak později, dopustila by se excesu z nutné obrany, a to **excesu extenzivního**.

Pokud vzniknou pochybnosti v otázce trvání útoku v době jednání v nutné obraně a posuzování této otázky v případném soudním řízení, judikatura k tomu uvádí:

*„Při užití důvodu vylučujícího protiprávnost podle § 13 tr. zák. o nutné obraně, nemůže soud vycházet ze závěru, že útok ze strany poškozeného "velmi pravděpodobně neskončil". Nelze-li tuto otázku provedenými důkazy zjistit zcela bezpečně, je nutno vycházet ze zásady **in dubio pro reo** a stran skončení či neskončení útoku na zájem chráněný trestním zákonem učinit závěr, že útok v době činu obviněné, která se mu bránila, trval.“⁵⁸*

Subjekt

Za subjekt nutné obrany považujeme fyzickou osobu, která jedná v nutné obraně, ať už je osobou napadenou nebo osobou, která chce napadenému pomoci v případech tzv. pomoci v nutné obraně.

K nutné obraně je, jak vyplývá z dikce § 13, oprávněn kdokoli. Tedy jak ten, jehož zájmy jsou přímo napadeny, tak ten, který napadenému přispěje na pomoc. Pokud útočník tohoto obránce napadne pro jeho pomoc v nutné obraně původnímu napadenému, může samozřejmě tento pokračovat v obraně zájmů chráněných trestním zákonem, bránit sám sebe a kvalifikace jeho jednání jakožto nutné obrany se tím nemění:

„Jde o nutnou obranu, odvrací-li napadený činem jinak trestným útok na tělesnou integritu přímo mu hrozící proto, že se snažil odvrátit útok směřující proti tělesné integritě jiné osoby.“⁵⁹

⁵⁸ NS ČR - 11 To 27/90 (č. 36/91 Sb. rozh. tr.)

⁵⁹ NS ČSSR - 7 Tz 67/69 (č. 7/70 Sb. rozh. tr.)

Útoku může samozřejmě čelit kdokoliv bez ohledu na věk. Jde-li o osobu trestně neodpovědnou pro nedostatek věku a dojde k excesu z nutné obrany, připadá teoreticky v úvahu jako sankce pouze uložení ochranné výchovy. Také nezáleží na tom, zda jsou tyto osoby trestně odpovědné či neodpovědné pro nedostatek přičetnosti. Taktéž u těchto osob v případě excesu přichází nicméně v úvahu pouze uložení některého z ochranných opatření.

Některé osoby mají pro situace nutné obrany zvláštní právní úpravu vzhledem ke svému postavení a úkolům. Tato úprava se vztahuje na jejich **jednání při výkonu jejich pravomocí**. Jde o příslušníky ozbrojených bezpečnostních sborů, tedy příslušníky Policie České republiky, obecních policí, Vojenské policie, Celní správy, Vězeňské služby (včetně Justiční stráže). Tato úprava oproti § 13 a 14 trestního zákona zpřesňuje podmínky použití technik a věcných prostředků proti určitým typům útoků, určitým typům útočnicků či za určitých situací. Buď oprávnění těchto příslušníků omezuje oproti § 13, 14 a 15 trestního zákona dalšími podmínkami, např. subsidiaritou použití zbraně, nebo tato oprávnění rozšiřuje anebo činí obojí zároveň.

Nabízí se otázka zda se § 13 trestního zákona vztahuje i na jednání těchto osob při výkonu jejich pravomocí, především zasahují-li proti útočnickům útočícím na právem chráněné zájmy. Tato jejich činnost je totiž podrobněji upravena jinými zákony než zákonem trestním.

Buď má přednost policejní právo, neboť je v tomto případě ve vztahu speciality k trestnímu zákonu jako obecnému předpisu a omezuje tím tedy právo na obranu policistů, kteří tak v obdobných situacích mají méně práv než občané. Druhá možnost, která vychází ze speciality trestního zákona, dává policistům při výkonu jejich pravomocí právo na neomezenou nutnou obranu podle trestního zákona, který má přednost. Kompromisní řešení třetího typu spočívá v tom, že obecné právo nutné obrany je omezené pouze na policejní sebeobranu, naopak pro případy pomoci v nutné obraně a policejní zákroky by měly být užity policejní předpisy o použití donucovacích prostředků a užití zbraně. Toto řešení třetího typu se jeví jako správné, neboť jednak respektuje zjevný vztah speciality mezi úpravou trestního zákona a úpravou použití

donucovacích prostředků a zbraně v jednotlivých zákonech upravujících působení ozbrojených bezpečnostních sborů, jednak respektuje existenci práva na nutnou obranu jako přirozeného práva každého člověka, včetně příslušníka bezpečnostního sboru a v neposlední řadě znemožňuje (narozdíl od řešení druhého) obcházení speciálních ustanovení použití donucovacích prostředků a zbraně odkazem na zcela obecné podmínky nutné obrany, což by činilo veškerou speciální úpravu použití donucovacích prostředků a zbraně příslušníky zcela redundantní.

Proto je třeba ustanovení o možnosti použít zbraň v nutné obraně či krajní nouzi, pokud současně existuje i podrobnější vymezení situací, za kterých může příslušník zbraň použít (tak je tomu např. u příslušníků Policie ČR, naopak je tomu např. u příslušníků Bezpečnostní informační služby), interpretovat v zájmu souladu právního řádu jako celku tak, že v nutné obraně či krajní nouzi může policista zbraň použít pouze jde-li útok na jeho osobu, který není v souvislosti s jeho zákrokem či úkonem proti útočníkovi nebo není daná situace již vymezena podrobnějšími ustanoveními o situacích, ve kterých lze použít zbraně. Pokud by bylo dovoleno použít zbraně za širokých obecných podmínek nutné obrany či krajní nouze, vedlo by to pouze k obcházení restriktivnějších pravidel o použití zbraně.

(Analogické platí samozřejmě i o postavení ostatních příslušníků ozbrojených bezpečnostních sborů, které mají speciální úpravu použití donucovacích prostředků a zbraně, odlišnou od obecné úpravy § 13, 14 a 15 trestního zákona.)

Podle § 15 trestního zákona trestný čin nespáchá, kdo použije zbraně v mezích zmocnění příslušných zákonných předpisů. Tyto podmínky mohou být pro jednotlivé případy širší než u nutné obrany, v některých případech zase nutnou obranu omezují např. podmínkou subsidiarity. Pokud dojde k porušení podmínek stanovených zvláštními právními předpisy pro použití zbraně, nebude možno § 15 uplatnit jako okolnost vylučující protiprávnost, takové jednání však může teoreticky zůstat v mezích nutné obrany dle § 13 trestního zákona, která takto bude v subsidiárním vztahu k § 15.

Dochází zde tak znovu ke konfliktu norem trestního a správního práva, kdy norma správního práva dané jednání nepřipouští, ale norma trestního práva stejné síly ano. Tento konflikt není zákonem řešen, teorie se kloní k závěru, že předpisy pro užití zbraně omezují i nutnou obranu. Domnívám se, že je třeba vyjít z toho, že trestní zákon je v tomto ohledu ve vztahu subsidiarity k právu policejnímu, a že i veřejný činitel ve službě má právo na účinnou obranu, a proto exces z mezí stanovených policejním právem, který nevykročí z mezí daných trestním zákonem, by měl být stíhán pouze v rámci tohoto právního odvětví (správního práva), tedy kázeňsky, disciplinárně. Tento veřejný činitel by tak byl chráněn před trestním stíháním stejně účinně jako běžný občan. Teprve vykročil-li by exces i z mezí stanovených trestním zákonem, byl by za něj brán k odpovědnosti dle trestního zákona.

Jednat v nutné obraně podle § 13 mohou samozřejmě osoby, které vystupují jinak jako veřejní činitelé, pokud se brání nebo užívají zbraně v jiných situacích než při výkonu své pravomoci, aplikace § 15 pak nepřichází jako okolnost vylučující protiprávnost v úvahu.

Subjektivní stránka jednání v nutné obraně

Úmysl při jednání v nutné obraně musí zahrnovat samozřejmě všechny její znaky, tedy jednající musí vědět, že jde o útok přímo hrozící či trvajícím, že obrana má intenzitu ne zcela zjevně nepřiměřenou způsobu útoku. Pohnutí jednání v nutné obraně může být jakákoliv.

Kdyby však teoreticky někdo nevědomky trestným činem odvrátil útok, neuplatnila by se okolnost vylučující protiprávnost, ale zodpovídal by se za pokus trestného činu. Šlo by zde o relativní nezpůsobilost pokusu. A to zřejmě o nezpůsobilost pokusu sui generis (nejde ani o nezpůsobilost předmětu útoku, ani o pokus útoku nezpůsobilými prostředky).

Putativní obrana

Aby mohlo dojít k situaci nutné obrany, musí útok existovat reálně, tedy nejen v představě obránce. V opačném případě jde o zvláštní případ skutkového omylu o okolnostech vylučujících protiprávnost.

Trvá-li nebo hrozí-li útok bezprostředně pouze v představě obránce, jde o tzv. *putativní obranu*. Buď obránce neví, že existují skutečnosti, které by vylučovaly protiprávnost jejího jednání, a tak jedná v úmyslu spáchat trestný čin. Tedy jde o pokus trestného činu. Druhá varianta omylu je, že se osoba mylně domnívá, že jsou zde okolnosti zakládající možnost jednat v nutné obraně. Takový případ může zakládat pouze odpovědnost za nevědomou nedbalost, tedy že pachatel nevěděl, že nejde o situaci, kdy lze jednat v nutné obraně, ač o tom vzhledem k okolnostem a svým osobním poměrům vědět měl a mohl. Viz § 18 odst. 4 návrhu nového trestního zákoníku, tzv. *skutkový omyl o okolnosti vylučující protiprávnost* („Kdo při spáchání činu mylně předpokládá skutkovou okolnost, která vylučuje jeho protiprávnost, nejedná úmyslně; tím není dotčena odpovědnost za trestný čin spáchaný z nedbalosti.“)

Je-li tak např. útok nezpůsobilým pokusem trestného činu a obránce o tom neví, ani vědět nemohl a neměl, může jednat v nutné obraně. Ví-li však na druhé straně obránce o nezpůsobilosti jednání porušit chráněné zájmy, nejedná v omylu, ale naopak ví, že podmínky nutné obrany nejsou dány a jeho „obrana“ by zde mohla být úmyslným trestným činem.

„O nutnou obranu by mohlo jít tehdy, pokud by vedle nezpůsobilého předmětu či zájmu byl současně porušován zájem jiný, způsobilý (pokus loupeže na osobě, která nemá peníze – je porušována osobní svoboda), nebo jestliže by u pokusu nezpůsobilými prostředky bylo možno okamžitě vyměnit tyto prostředky za způsobilé ještě v rámci časového požadavku útoku ...“⁶⁰

⁶⁰ Kuchta, J.: op. cit. str. 76

Celkem běžné je např. používání maket zbraní, které jsou zaměnitelné se skutečnou zbraní, při loupežích a podobných trestných činech, kdy tyto k útoku na život a zdraví nezpůsobilé prostředky figurují jako prostředky způsobilé vytvořit tlak na svobodné rozhodování napadeného.

Pokud by obránce **nevěděl o neexistenci útoku se zbraní**, pak z hlediska útoku na konkrétní život a zdraví by šlo o pokus trestného činu nezpůsobilými prostředky a nebyla by tedy nutná obrana proti „útku se zbraní“ právně možná. Pokud si toho obránce nebyl vědom a bránil by se tak, jako by měl útočník skutečnou zbraň, posuzovalo by se jeho jednání dle obecných zásad o omylu. Ve většině podobných situací by při takovém útku se „zbraní“ zároveň ale hrozilo, že útočník provede útok na zdraví či život i beze zbraně. V tomto ohledu by nutná obrana proti neozbrojenému útku, který by přímo hrozil či trval poté nebo dokud útočník nepoužil své zbraně, byla přípustná, musela by však zůstat ne zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku.

Pokud by obránce na druhou stranu **věděl o nezpůsobilosti prostředků útoku k jeho realizaci**, nemohl by se bránit proti těmto „zbráním“ v „nutné obraně“, jinak by byl odpovědný za intenzivní exces, mohl by se však, jak uvedeno výše, bránit útku bez těchto „zbraní“, který by trval či bezprostředně hrozil. Prostředky jeho obrany musí být v tom případě většinou výrazně mírnější.

Za omyl v nutné obraně by měl být obránce omluven, jestliže neměl reálnou možnost poznat pravou povahu prostředku útoku, tedy nelze-li v jeho omylu spatřovat nevědomou nedbalost (úmysi a vědomá nedbalost je pojmově vyloučena). V takovém případě nenese právní odpovědnost za takový omyl, až na případ, že jeho uskutečněná nutná obrana nebyla ne zcela zjevně nepřiměřená způsobu domnělého útoku. Pokud by putativní obrana vykročila z mezí nutné obrany, posoudilo by se takové jednání stejně jako při překročení mezí nutné obrany při reálném útku. „*Vykročení z mezí nutné obrany je možné i u nutné obrany domnělé, kde je třeba vycházet z představy pachatele.*“⁶¹

⁶¹ Solnař V.: op. cit., str. 108

Proti putativní nutné obraně je naopak nutná obrana přípustná, neboť takové jednání spadá pod pojem protiprávního útoku, u kterého se nevyžaduje zavinění ze strany útočníka.

Stejně jako omyl o existenci reálného útoku se musí posuzovat omyl o skutečnostech, které jsou jednotlivými znaky protiprávního útoku, především zda útok hrozí či trvá.

Zavinil-li obránce svůj omyl o reálnosti útoku, a má-li být proto sankcionován za své jednání, je možné uplatnit polehčující okolnosti dle § 33 písm. a), a d) trestního zákona, nikoliv však písm. f), neboť tato polehčující okolnost se týká excesu z reálného útoku. Je také možné užít i mimořádné snížení trestu podle § 40 i upuštění od potrestání dle § 24 trestního zákona.

Z procesního hlediska je třeba zdůraznit, že pokud by se nedokázalo zavinění obránce ve vztahu k omylu o reálnosti útoku, měl by být beztrestný, pokud při své „obraně“ nepřekročil meze své domnělé nutné obrany. Neboť platí, že všechny znaky trestného činu včetně zavinění musí být obžalovanému prokázány.⁶²

Nutná obrana proti vyprovokovaným útokům

Česká právní úprava tuto problematiku vůbec nezmiňuje, nezbyvá tedy než aby řešení vypracovala právní teorie z obecných zásad:

Provokací je v této souvislosti pouze takové jednání, které v sobě obsahuje nebezpečí vyvolání protiprávního útoku.

⁶² P., Novotný F., Růžička M., Vondruška F., Novotná J.: Přípravné řízení trestní, C.H. Beck 2003, str. 371

Vyjde-li se při posuzování jednání v takovýchto situacích ze znění § 13 trestního zákona, je východiskem pro řešení otázka kvalifikace jednání jako útoku. Jedním ze základních znaků útoku je jeho protiprávnost. Z tohoto hlediska je třeba vždy především posuzovat jak jednání provokatéra, tak provokovaného.

Obecně musí platit, že není-li určité jednání objektivně protiprávní, není útokem a nepřísluší proti němu nutná obrana, bez ohledu na to z jakých pohnutek se tohoto jednání provokatér dopouští.

Pokud jednání provokatéra lze podřadit pod pojem bezprostředně hrozícího nebo trvajících útoku, má vyprovokovaný jednoznačně právo na nutnou obranu proti takové „provokaci“. Zde je podle práva vyprovokovaný obráncem.

Pokud naopak jednání, které vyprovokovaný vnímal jako provokaci (ať už to opravdu jako provokace ze strany provokatéra zamýšleno bylo či nikoliv), je **jednáním, které je právem nezakázané**, výslovně a probované či dokonce přikázané, nemůže být objektivně protiprávním útokem a provokovaný proti němu nutnou obranu nemá. Není zde ani legitimní důvod, proč by měl vyprovokovaný mít možnost takto jednat.

„Ten, kdo vykonává své právo, musí mít možnost toto své právo také neomezeně v nutné obraně hájit, nezávisle na tom, zda tento výkon práva někdo jiný považuje za provokaci a cítí se jím dotčen.“

Pokud se provokatér tedy nedopustí ohrožení zájmu protiprávním útokem, zůstává mu zachována nutná obrana v plném rozsahu, i když by svým jinak právním chováním takový útok vyprovokovat chtěl nebo s tím byl srozuměn nebo o této možnosti věděl či vědět měl a mohl (někdo úmyslně vyhledává pochybné restaurace s tím, že by tam mohl být napaden, nebo dokonce např. jezdí v noci metrem, aby byl napaden a pak mohl vůči útočníkovi uplatnit své zvláštní obranné schopnosti.)⁶³

⁶³ Kuchta, J.: op. cit. str. 111

Pokud by se v jakékoliv situaci dopustil provokatér či provokovaný excesu z nutné obrany, na kterou měl právo, byla by proti tomuto excesu nutná obrana zase přípustná.

Přiměřenost nutné obrany

§ 13 trestního zákona stanoví, že *nejde o nutnou obranu, byla-li obrana zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku*. Problematika přiměřenosti obrany a jejich mezí je zřejmě tou nejdůležitější z otázek nutné obrany a zřejmě jednou z nejsložitějších, neboť zahrnuje jak problematiku hodnot, které lze chránit, tak otázky způsobu jednání obránce i útočníka včetně jeho intenzity, subjektivní stav jednajících, časové aspekty obrany, otázku okolností obrany, účinnosti obrany a samozřejmě důležitou problematiku excesů z nutné obrany a jejich právní kvalifikace.

Obecně je třeba vyjít z toho, že fakt, že někdo zaútočil, tuto osobu nečiní ještě zcela bezprávným. Je proto třeba stanovit a při jednání v nutné obraně zachovávat nějaký vztah mezi útočným a obranným jednáním, tak aby byla zachována určitá adekvátnost. O tomto není mezi autory a úpravami v jednotlivých státech sporu. Klíčovou otázkou je však vymezení této adekvátnosti a její hranice. Obecně by mělo platit, že čím hrubší porušení práva bude, tím úžeji bude třeba vytyčit meze ohledů na útočníka.

Novela trestního zákona 293/1993 Sb., účinná od 1.1. 1994 tento institut upravila směrem k větší volnosti v posuzování přiměřenosti. Původní znění stanovilo, že jednání obránce nesmí být *„zřejmě nepřiměřené povaze a nebezpečnosti útoku.“* Nové znění stanoví, že jednání obránce nesmí být *„zcela zjevně nepřiměřené způsobu útoku“*.

Po určité diskusi se ustálil názor, že v souladu s důvodovou zprávou k novele a smyslem celé této novelizace, je třeba vykládat extenzívně pojem „způsob útoku“, který tak zahrnuje i okolnosti útoku a osobu útočníka, nejen vlastní způsob jednání při útočení. Proto se při posuzování přiměřenosti jednání má k těmto okolnostem přihlížet. To odpovídá realitě sebeobránných situací, kdy okolnosti, za kterých se útok odehrává, často hrají důležitou roli a

jsou útočníkem zahrnuty do jeho představ o útoku nebo dokonce úmyslně vytvářeny. Jsou tedy součástí útoku v širším slova smyslu a nelze po obránci rozumně vyžadovat, aby na ně nebral ohled, když reálně jeho sebeobranou situaci ovlivňují.

Nejprve je třeba objasnit pojem přiměřenosti v nutné obraně. Přiměřeností se myslí určitý vztah adekvátnosti mezi jednáním obránce a „způsobem útoku“ útočníka. Zákon obecně dovoluje určitou nepřiměřenost v jednání obránce, a to až po hranici zcela zjevné nepřiměřenosti.⁶⁴

Přiměřenost není totožná s *proporcionalitou*, která se vyžaduje v krajní nouzi. Proporcionalitou se myslí úměrnost mezi následkem, který hrozil z určitého nebezpečí a následkem jednání v krajní nouzi, tedy mezi hrozící a způsobenou škodou. Takový následek nesmí být „zřejmě stejně závažný nebo ještě závažnější než ten, který hrozil.“

Oproti tomu přiměřenost není poměrem mezi těmito následky, ale mezi obranným jednáním a způsobem útoku.

Toto potvrzuje i judikatura : „Ze znění § 13 trestního zákona nelze dovozovat, že přiměřenost znamená proporcionalitu, tj. že obránce smí při odvracení útoku použít jen stejné síly a stejných prostředků jako útočník a že poškození způsobené nutnou obranou musí být rovnocenné újmě, která hrozí útokem.“⁶⁵

Navíc § 13 nevyžaduje přiměřenost, ale zakazuje jednání, které by bylo „zcela zjevně nepřiměřené“ způsobu útoku: *Podle § 13 tr.zák. čin jinak trestný, kterým někdo odvrací přímo hrozící nebo tvající útok na zájem chráněný tímto zákonem, není trestným činem. Nejde o nutnou obranu, byla-li obrana zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku. Stávající úprava nutné obrany tudíž není vedena zásadou subsidiarity a proporcionality, nýbrž je limitována zákazem extrémní disproportionality. (viz níže problematika excesů z nutné obrany).“⁶⁶*

⁶⁴ Novotný, F. a kol., Trestní právo hmotné, Plzeň: Aleš Čeněk, s.r.o., 2007, s. 148

⁶⁵ NS ČSSR – 8 Tz 25/64

⁶⁶ ÚS 733/01

Z povahy útoku plyne, že obrana, má-li být účinná, musí být intenzivnější než útočné jednání: „*Intenzita obrany, má-li být způsobilá odvrátit útok, musí být zásadně silnější, než intenzita útoku.*“⁶⁷

Obránce má právo použít takový druh obrany, který je účinný, způsobilý s dostatečnou spolehlivostí odrazit útok. Má-li být tedy nutná obrana spolehlivá, musí být natolik intenzivní, aby zde byla vysoká pravděpodobnost, že se podaří útok zastavit, jinak by neměla smysl. Nelze proto po obránci požadovat, aby se snažil o postupy či metody, které fungují statisticky např. jen v polovině případů, které jsou pouhou sportovní technikou, která nemá reálnou aplikaci v praxi apod., neboť takový prostředek není účinnou obranou, ale spíše sázkou do loterie v zoufalém pokusu se ubránit. Z toho plyne obecný požadavek umožnit obránci se bránit jednak včas, tedy někdy i dříve než útočník počne s vlastním útokem a jednak s dostatečnou intenzitou, tedy většinou intenzitou větší než zamýšlí použít nebo používá útočník.

Je třeba si uvědomit, že ve většině případů, kdy by nutná obrana připadala v úvahu, má útočník výraznou převahu. To zcela přirozeně, neboť on je ten, který si vybírá oběť, vybírá, zda zaútočí či ne, volí čas, prostředky, místo, způsob útoku tak, aby to bylo výhodné pro něj. Pokud není situace, poměr sil pro něj výhodný, přirozeně většinou nezaútočí, dokud nebude mít výhodu. **Útočník tedy bývá obecně ve výhodě.** Aby se obránce ubránil, musí toto útočnickovo zvýhodnění dostat nějakým způsobem na svou stranu, aby neprohrál a to udělá tak, že použije dostatečně intenzivní obranu (je-li pro něj vůbec dostupná). To se pak samozřejmě projeví v oblasti přiměřenosti či nepřiměřenosti nutné obrany.

Právě v oblasti přiměřenosti existuje mezi laiky a právníky řada jakýchsi mýtů o tom, co ještě je a co už není přiměřené, které pramení jednak z nepochopení právní úpravy, jednak z nedostatku odborných znalostí z oblasti nauky o sebeobraných situacích.

⁶⁷ IV. ÚS 433/02

Za prvé je zcela zjevné již z právní úpravy, že **podmínkou nutné obrany není subsidiarita**. Tedy např. nelze vyžadovat na obránci (ačkoliv je to často takticky vhodné jednání), aby se pokoušel utéct před útočníkem. Stejně tak ho nelze nutit, aby použil mírnější obranu, pokud jeho jednání není zcela zjevně nepřiměřené:

„U nutné obrany není podmínkou její proporcionalita ani subsidiarita. Obranu proti útoku přímo hrozícímu nebo trvajícím nelze tudíž považovat za nepřiměřenou jenom proto, že napadený se útoku nevyhnul útekem, i když byl útek možný, anebo že nezvolil mírnější možnou obranu než obranu, jež nevybočila ještě z mezí přiměřenosti.“⁶⁸

Jak bylo již uvedeno, obránce, který je většinou v nevýhodě, musí, aby se ubránil, získat na svou stranu nějakou výhodu, která v dané situaci převáží zvýhodnění útočníka. Nejjednodušším způsobem, je **použití zbraně**. (Tedy v trestně právním smyslu cokoliv, čím lze učinit útok proti tělu důraznější.) Toto použití zbraně nelze automaticky považovat za nepřiměřené, neboť z důvodů výše uvedených, je to pro napadeného často jedna z mála možností jak neprohrát. Jak uvádí Jelínek: *„Obránce musí zvolit takový prostředek, kterým odvrátí útok okamžitě, rychle, úplně a definitivně, a to bez rizika pro napadeného. V tomto neplatí žádný princip rovnosti zbraní“⁶⁹*

(Je třeba si v této souvislosti uvědomit, že přibližně dvě třetiny populace, tedy všechny ženy, osoby vyššího věku včetně dalších fyzicky slabších osob tvoří lidé, kteří mají minimální šanci se v případě fyzického střetu ubránit holýma rukama, a proto jsou velmi snadným terčem pokusů o znásilnění, loupež, ublížení na zdraví, násilí proti jedinci a skupině obyvatel atd. A tito, pokud by se chtěli **reálně** a spolehlivě ubránit, nemají jinou možnost, než mít jinou výhodu, tedy buď být v početní přesile nebo mít k dispozici dostatečně účinnou zbraň.) :

⁶⁸ 19/58 Sb. rozh. tr (4 To 181/57)

⁶⁹ Jelínek, J. a kol., Trestní právo hmotné, Obecná část a Zvláštní část, Praha: Linde, a.s., 2008, str. 258

„Přiměřenost obrany je třeba posoudit se zřetelem na všechny okolnosti případu a na vybočení z mezí nutné obrany není možné usuzovat pouze z toho, že napadený se bránil zbraní proti neozbrojenému útočnickovi, věkově podstatně mladšímu, fyzicky silnějšímu a známému svoji agresivitou.“⁷⁰

„Samotná skutečnost, že obránce použije proti neozbrojenému útočnickovi zbraně, neznámá, že jde o obranu zcela zjevně nepřiměřenou způsobu útoku.“⁷¹

Pokud dojde k použití zbraně ze strany obránce, není možné toto démonizovat pouze proto, že se bránil právě zbraní. Pro velkou část populace jsou pojmy zbraň, střelná zbraň zatíženy určitým emocionálním nábojem, který pak znemožňuje racionálně posoudit přiměřenost jednání obránce. Je třeba si uvědomit, že zbraní může být skutečně kdeco a není důvod si myslet, že jednoduché pracovní nástroje jsou méně smrtelnými zbraněmi než předměty přímo jako zbraň vyrobené. To platí par excellence o střelných zbraních, kdy některé druhy malých ráží mohou být v sebeobraně i méně účinné než např. prostá kovová trubka. Jak osvědčeně uvádí judikatura, je třeba se podívat na „způsob použití“ zbraně, ne pouze o jakou zbraň jde.

„Intenzita obrany a teda primeranosť obrany intenzitě útoku nie je závislá od použitého prostriedku, ale od toho, ako ho brániaci sa použije.“⁷²

Pokud zbraně užije obránce, je třeba přihlížet pouze k tomu, jak byla tato zbraň v konkrétním případě použita. Nelze do hodnocení přiměřenosti jeho jednání vkládat úvahy o tom, co se mohlo stát, kdyby použil zbraň jinak. Naopak útočí-li útočník se zbraní jakýmkoliv způsobem, tedy např. i jen tak, že pouze vyhrožuje jejím použitím, nebo ji má zjevně u sebe, musí s jejím použitím proti sobě obránce počítat a nelze po něm požadovat, aby se bránil jen tak, jak by bylo přiměřené neozbrojenému útoku, neboť je jen otázkou libovůle útočníka a zlomku času, kdy může k použití zbraně dojít.

⁷⁰ NS SSR - 3 Tz 13/70 (č. 49/70 Sb. rozh. tr)

⁷¹ Rt 47/95 7 To 202/94

⁷² Rt 41/80 5 Tz 143/79

Je třeba též poznamenat, že legálnost či nelegálnost držení zbraně použité v nutné obraně nemá naprosto žádný vliv na posouzení jednání jakožto nutné obrany. Proto se napadený může bránit jakýmkoliv předmětem, který lze použít jako zbraň, ať už je to předmět denní potřeby, pracovní nástroj, jakákoliv chladná zbraň (jejichž držení české právo ani nijak neomezuje), včetně tzv. zbraní zákeřných (tj. takových, jejichž účel není zjevný, nebo které jsou upraveny pro způsobení těžších následků), legálně či nelegálně držená střelná zbraň, včetně zbraně zakázané ve smyslu zákona 119/2002 o střelných zbraních a střelivu (tedy např. vojenská zbraň jako samopal či útočná puška), teoreticky tedy dokonce i výbušnina, jako např. obranný granát. To vše ovšem pouze za dodržení podmínky existence přímo hrozícího či trvajícího útoku a současně ne zcela zjevné nepřiměřenosti jednání obránce. Jinou věcí je případné stíhání obránce za nedovolené ozbrojování, naplní-li jeho jednání znaky skutkové podstaty tohoto činu.

Nošení zbraně při sobě nemůže být samo o sobě důkazem existence subjektivní stránky trestného činu, konkrétně úmyslu. Neboť zbraň lze z tohoto hlediska u sebe nosit několika důvodů: buď za účelem nutné obrany, za jiným účelem (sport, jako nástroj atd.), tedy jednání legálního, nebo za účelem jednání protiprávního. Pokud není dostatek jiných přesvědčivých důkazů o tom, že obránce si s sebou vzal zbraň právě s úmyslem dopustit se protiprávního jednání, nelze tento fakt brát jako doklad toho, že zde existoval úmysl se takového jednání dopustit. A už vůbec nelze pouhý tento fakt brát jako doklad toho, že případné obranné jednání takové osoby není nutnou obranou.

Samozřejmě ani **výsledek střetu** není rozhodujícím vodítkem pro určení zda obránce nevykročil z mezí přiměřenosti dané § 13 trestního zákona:

„Na vybočení z mezí nutné obrany ve smyslu § 13 tr. zák. není možno usuzovat pouze z toho, že napadený útočníka zranil a případně ho i usmrtil, přičemž sám neutrpěl žádné zranění, pokud tím odvracel útok přímo hrozící

anebo trvající a taková obrana nebyla zřejmě nepřiměřená povaze a nebezpečnosti útoku.“⁷³

Opačný přístup by byl vzhledem ke smyslu institutu nutné obrany absurdní. Nelze totiž nikoho trestat za to, že se mu podařilo jednáním za okolností vylučujících protiprávnost vyhnout újmě.

Ani kombinace dvou výše zmíněných okolností: použití zbraně obráncem proti neozbrojenému útočníkovi a jeho smrtelné zranění nevylučuje automaticky z důvodů již uvedených přiměřenost jednání:

„V závislosti na konkrétních okolnostech případu není vyloučeno posoudit jako stav nutné obrany jednání osoby, která reaguje na fyzický útok neozbrojeného pachatele opakovaným použitím střelné zbraně, přičemž dojde k usmrcení útočníka.“⁷⁴

Je třeba si též uvědomit, že hlavním účelem použití zbraně není způsobit útočníkovi co nejtěžší zranění, ale zastavit jeho útok. K tomu je vhodné použít zbraně takovým způsobem, které znemožní útočníkovi další pohyb. Pokud jde o střelné zbraně, jsou zásahová místa, která s největší pravděpodobností vyvolají zastavovací účinek na tělo útočníka na trupu, mimo jiné z toho důvodu, že je lze snadněji zasáhnout. Naopak takové části těla jako hlava, ruce, nohy, které mají menší plochu a jsou dosti pohyblivé je podle zkušeností odborníků velice nesnadné zasáhnout pokud se útočník pohybuje a pokud obránce je v rozrušeném stavu, a to i na krátkou vzdálenost. Což bývá splněno téměř vždy. Nelze proto požadovat na obránci, aby se snažil zasáhnout např. nohy útočícího, neboť by se tím vystavoval velkému riziku neúčinnosti svého obranného jednání.⁷⁵

Tuto obtížnost zasahování nějakých konkrétních míst na těle útočníka potvrzuje i následující judikát, kdy bylo ex post požadováno po obránci žalobcem, aby byl býval zasáhl na těle útočníka, po prvním zásahu do krajiny břišní, již jen takové místo na jeho těle, jehož zasažení by nevedlo k těžké

⁷³ NS SSR - 1 To 18/75 (č. 25/76 Sb. rozh. tr.)

⁷⁴ 14/99 Sb. rozh.tr 1 Tzn 25/97

⁷⁵ Adams R.J., Remsburg Ch.: Jak přežít v betonové džungli, Armex 2001, str. 189

újmě na zdraví. Což je požadavek sice zřejmě legitimní, jeho praktická realizace byla však v tomto případě vyloučena díky poloze útočníka:

„Nelze přijmout závěr, že zkušený střelec, který ze vzdálenosti asi jednoho metru pistolí ráže 9 mm míří na klečícího či dřepícího poškozeného s již prostřeleným břichem, je schopen zasáhnout jej záměrně tak, aby výstřelem do malého prostoru, v němž jsou směstnány všechny životně důležité orgány, způsobil jenom takové poranění, které by jednoznačně poškozeného neohrožovalo na životě a vedlo pouze ke vzniku jeho těžké újmy na zdraví.“⁷⁶

Vzhledem k tomu, že přiměřenost je třeba vždy posuzovat podle konkrétní situace, je také třeba přihlížet k **psychickému stavu obránce**, tedy tomu jak vnímal situaci napadení, do jaké míry byl schopen rozpoznat podstatné znaky situace a jaký emocionálním stav ovlivňoval jeho jednání a vnímání:

„Přiměřenost nutné obrany je třeba hodnotit též se zřetelem k subjektivnímu stavu osoby, která odvracela útok, tj. podle toho, jak se čin útočníka jevil tomu, kdo jej odvracel.“⁷⁷

Za situace napadení bývá obránce silně rozrušený, dostavují se často silné pocity strachu, zmatku, úleku, ale i bezmoci, hněvu. To má samozřejmě silný vliv na jeho schopnost správně vnímat a adekvátně jednat. Tyto stavy mohou snadno vést k excesům z nutné obrany. Je třeba vždy zjišťovat tyto stavy, a to především ve směru toho, co obránce vnímal, jak to, co vnímal hodnotil a do jaké míry byl schopen usměrňovat své obranné jednání. Z tohoto jeho stavu je třeba vycházet při úvahách o tom, co měl či vůbec mohl učinit.

Pokud obránce nějakou okolnost nesprávně vnímal nebo vyhodnotil, je třeba k tomu přihlížet a individuálně posoudit. Pokud se však obránce zjevně mýlil o povaze situace, kterou pokládal za přímo hrozící či trvajícím útok, je třeba toto posuzovat podle nauky o omylu:

⁷⁶ 8 Tz 217/97 II.

⁷⁷ NS ČSR - 1 To 4/83

„Podle § 13 tr. zák. čin jinak trestný, kterým někdo odvrací přímo hrozící nebo trvajícím útok na zájem chráněný trestním zákonem, není trestným činem. Pokud však pachatel střílel z legálně držené pistole osm ran do volného prostoru, kdy viděl tři osoby, které na něm nic nepožadovaly, nikterak na něho fyzicky ani slovně neútočily a hrozba útokem nevyplyvala ani z okolností případu a pachatel se pouze domníval, že mu nebezpečí hrozí, nelze dospět k závěru, že odvracel útok přímo hrozící, a proto jeho jednání nevykazuje znaky uvedené v § 13 tr. zák.“⁷⁸

Úpravy v některých státech mají zvláště upravenou beztrestnost excesu z mezí nutné obrany v případě, že k němu dojde v důsledku úleku, strachu, zmatku apod. způsobeného útokem. Tímto směrem se také původně vydala úprava v návrhu nového trestního kodexu, nicméně vládní návrh v podobě, ve které šel do Parlamentu, již takovouto explicitní úpravu neobsahuje, viz dále.

Přiměřenost nutné obrany ve vztahu k napadenému zájmu: Může se taktéž klást otázka, které hodnoty jest přiměřené bránit jednáním v nutné obraně. Jak bylo již probráno v obecném úvodu o institutu nutné obrany, § 13 trestního zákona explicitně nevylučuje z nutné obrany obranu žádného zájmu chráněného trestním zákonem. Nauka vylučuje pouze některé zájmy, které ze své povahy nemohou být bráněny v nutné obraně. Proto nelze paušálně vylučovat z důvodu nepřiměřenosti nutnou obranu žádného zájmu. Otázku přiměřenosti jednání obránce vzhledem k chráněným hodnotám a ve vztahu k následkům jeho jednání, je třeba posuzovat vždy přísně individuálně.

„Není možné apriorně usoudit na vybočení z mezí nutné obrany pouze z toho, že stěžovatel, jenž odvracel útok na majetek a na nedotknutelnost obydlí, svým jednáním ublížil jinému na zdraví. Nutná obrana je dle soudní judikatury přípustná proti útoku přímo ohrožujícímu jakýkoli zájem chráněný trestním zákonem, tedy i zájem na ochraně majetku a nedotknutelnosti obydlí. O to více musí být poskytnuta ochrana majetku, pokud k útoku na něj dochází v místě, jež je chráněno z titulu jiného práva jako nedotknutelné (obydlí). Soud, který upřednostnil při posouzení podmínek nutné obrany

⁷⁸ 4 Tz 89/99

*ochranu práva poškozeného na zdraví před právem stěžovatele na ochranu majetku a nedotknutelnosti obydlí, měl proto přesvědčivě vysvětlit, proč nepovažoval obranu stěžovatele (bránění v demontáži, vystrčení poškozeného ze dveří) za výkon nutné obrany, ...*⁷⁹

V poslední době narůstá počet loupežných přepadení, ať už namířených proti jednotlivci nebo proti různým provozovnám. Jejich cílem je zmocnění se majetku, prostředkem zmocnění se je násilí nebo pohrůžka bezprostředního použití násilí.

Proto je v těchto případech vždy ohrožen i zdraví a život napadeného a obránce nikdy nemá zaručeno, že pokud se podvolí a vydá majetkovou hodnotu, nebude stejně poraněn či zabit, ať už agresivní jednání bude prostředek zastrašení, zbavení se svědka, nebo prostým důsledkem agresivity pachatele či jeho psychického nezvládnutí situace. Použití násilí jako prostředku zastrašení, hrozba střelnými a jinými zbraněmi je běžné, a tak se přepadení často dostávají do situací, kdy je např. od těžkého postřelení dělí jen záchvív strachu v mysli pachatele a setina sekundy – doba trvání spuštění spouště a let střely. V těchto případech je jednání v nutné obraně namístě a i naprosto legitimní, tedy např. použití zbraně, a to i bez varování je často naprosto v mezích § 13. (Bez ohledu na fakt, že někdy může být z hlediska zachování vlastního bezpečí mnohem rozumnější se podvolit požadavkům lupiče.)

Stejně tak v případech **vniknutí pachatele do soukromí** (bytu či domu), kdy je cílem většinou krádež, ale může jím být i útok na osobu. Zde je zároveň zájmem napadeným právo na soukromí. I v těchto případech je nutná obrana legitimní a legální, podle okolností i prostředky nejúčinnějšími, tedy za použití zbraně, bez výstrahy. Jde zde totiž o situaci, kdy jde zjevně o porušení práva na domovní svobodu (neoprávněné vniknutí či setrvání v soukromí někoho jiného), a obránce nikdy neví, zdali je cílem pouze útok na zájem majetkový či zda nebude vzápětí následovat útok na zdraví či život osoby (v poslední době nejsou výjimkou případy, kdy byl lidem vykraden byt, ačkoliv byli přítomni v bytě, někteří z nich byli přítom dokonce fyzicky napadeni).

⁷⁹ II. ÚS 317/01

Velkou roli zde hrají naprostá nepřipravenost obránce na vniknutí, velmi krátké vzdálenosti a tím málo času na reagování. To vše plně odůvodňuje jednání v nutné obraně.

Problémem je možnost jednání v nutné obraně při **prostém útoku na majetkové zájmy, kdy nedojde ani k ohrožení zájmů na ochraně života či zdraví**. Autoři se v této otázce zcela neshodují. Jde především o neúčinnější způsoby obrany, hlavně použití zbraně a případné usmrcení pachatele. Je zřejmé, že některá méně účinná a méně poškozující jednání v mezích nutné obrany budou, je ale otázkou zda je možné pachatele zranit či dokonce usmrtit. Bude to zřejmě dosti záviset na hodnotě majetku, který je napaden, na způsobu napadení. Je zřejmě přípustné zranit útočnicka v obraně majetku, úmyslné usmrcení by bylo asi již za hranou „zcela zřejmě nepřiměřená“, nedbalostní těžké ublížení na zdraví s následkem smrti by dle situace mohlo být ještě v mezích nutné obrany.

Otázkou je ale v takovém případě možnost dokázat obránci úmysl usmrtit pachatele v případném trestním řízení, kdy by bylo zřejmě třeba rozhodnout dle in dubio pro reo a případného pachatele excessu z nutné obrany, který by tvrdil, že chtěl např. pachatele jen střílet do nohou, ale netrefil se a útočnicka usmrtil, osvobodit.

Okolnosti útoku a situace nutné obrany

Jak již bylo zmíněno, použije se-li extenzivní výklad pojmu „způsob útoku“, zahrne takový výklad také všechny další podstatné okolnosti útoku, které hrají roli z hlediska přiměřenosti.

Tyto okolnosti musí brát obránce v úvahu při obraně a jím svou obranu přizpůsobit. Těmito okolnostmi jsou například:

- význam chráněného zájmu, proti němuž útok směřuje,
- způsob provedení útoku a z něho hrozící následky,
- osoba útočnicka a jeho pohnutky a projevené úmysly,
- výhody na straně útočnicka tj. početní přesila, fyzická převaha, ozbrojení útočnicka,

- okolnosti, za nichž byl útok spáchán tj. čas a místo,
- schopnosti a možnosti obrany na straně obránce.

Při následném řešení otázky přiměřenosti obrany vzhledem útoku ze strany orgánů činných v trestním řízení je také třeba přihlížet k celé řadě aspektů situace. Je to v první řadě to, co hrozilo z dané situace, dále poměr intenzity útoku k intenzitě obranného jednání, význam ohroženého zájmu, poměr fyzických a psychických sil útočníka a obránce, poměr zbraní, časová souběžnost obou jednání, doba, ve které došlo k útoku, psychický stav obránce a jeho individuální smyslové a rozumové schopnosti, jak se útok jevil obránci, okolnosti útoku apod.

Je však třeba si také uvědomit, že otázka na jaké okolnosti musí obránce brát ohled, aby se adekvátně ubránil a neopomenul žádnou okolnost, která by ho mohla ohrozit, tj. na co všechno ze způsobu útoku musí brát ohled, aby situace dopadla určitým žádoucím způsobem, je otázkou spadající do oboru nauky o sebeobraně, resp. otázkou sebeobraně taktiky, spíše než otázkou právní.

Nutná obrana by neměla být „zcela zjevně“ nepřiměřená způsobu útoku. Pojem „zcela zjevně“ je třeba vykládat jako to, co je bez hlubšího zkoumání jasné, očividné. Je třeba přitom vycházet také z konkrétní představy obránce:

„Přiměřenost nutné obrany je třeba hodnotit též se zřetelem k subjektivnímu stavu osoby, která odvracela útok, tj. podle toho, jak se čin útočníka jevil tomu, kdo jej odvracel.“⁸⁰

„Při hodnocení skutečností týkajících se trvání i nebezpečnosti útoku poškozeného vůči obviněné a jejím dětem z hlediska podmínek nutné obrany je třeba přihlížet i k psychickému stavu obviněné a k jejímu subjektivnímu náhledu na trvání a nebezpečnost útoku.“⁸¹

⁸⁰ NS ČSSR – 1 To 4/83

⁸¹ NS ČR - 11 To 27/90 (č. 36/91 Sb. rozh. tr.)

Při hodnocení subjektivního stavu obránce je třeba přihlížet k faktu, že sebeobranná situace je pro obránce situací silně zátěžovou, stresující a může vyvolat různé instinktivní reakce, a je proto třeba přihlížet k poznatkům psychologie o konfliktních situacích.⁸²

Na druhou stranu není možné akceptovat pouze zcela subjektivní představy obránce neodpovídající vůbec realitě. Představy obránce musí být odůvodněny také konkrétními okolnostmi o něž se opíraly.

Pokud se obránce mýlil, je třeba vždy individuálně posoudit, proč k omylu došlo, čeho se omyl týkal, jak to ovlivnilo jeho jednání a jakou vinu nese obránce na svém omylu, tedy zda-li v jeho omylu nelze spatřovat nedbalostní jednání vzhledem k jeho osobě a okolnostem případu.

Překročení mezí nutné obrany

Nutná obrana jako právní institut má umožnit obránci se účinně bránit útoku na zájmy chráněné trestním zákonem. Zároveň však nelze připustit, aby byl jakýkoliv občan bezdůvodně dotčen na svých právech. Proto má jednání v nutné obraně své meze a dojde-li k jejich překročení, nastává situace tzv. excessu z nutné obrany.

Rozlišuje se **exces intenzivní a extenzivní**. V prvním případě jde o zcela zjevnou nepřiměřenost obrany co do intenzity vzhledem ke způsobu útoku. V druhém případě jde o obranu, která z části nebo zcela nebyla provedena v době, kdy útok trval či bezprostředně hrozil. Tedy o obranu zcela zřejmě předčasnou nebo naopak v době, kdy útok zcela zřejmě skončil:

*„Bezrestnosti podle § 13 tr. zák. se nemůže dovolávat ten, kdo se při obraně proti útoku **neomezí na odvrácení útoku**, ale podnikne další útočné činy, které nejsou opodstatněné již pouze nutností obrany. I když tedy první*

⁸² Spurný, J.: Psychologie násilí, Eurounion 1996, str. 55

útok vyšel od poškozeného, nemusí tím být odůvodněna beztrestnost obviněného.“⁸³

*Jde o překročení mezí nutné obrany, jestliže se pachatel zpočátku brání způsobem přiměřeným povaze a nebezpečnosti útoku směřujícímu proti zájmům chráněným trestním zákonem, ale po skončení útoku přejde sám do útoku s úmyslem vypořádat se s útočníkem, od něhož již nehrozí nebezpečí. Za následek způsobený v této fázi jednání je pachatel trestně odpovědný a nemůže se dovolávat, že jednal v nutné obraně ve smyslu § 13 tr. zák.*⁸⁴

O exces z nutné obrany půjde pouze v tom případě, že jsou splněny objektivní podmínky pro jednání v nutné obraně (hrozící či trvající útok na zájmy chráněné trestním zákonem) a pouze na straně obránce došlo k nedodržení adekvátní intenzity nebo současnosti obrany s útokem. V opačném případě zde situace nutné obrany není, nelze proto v nutné obraně jednat a jednání „obránce“ by zde bylo protiprávním útokem.

Útok musí reálně existovat, mýlí-li se v tomto ohledu obránce, jde o putativní nutnou obranu.

Pokud jde o extenzivní exces, část nauky se na podmínky nutné obrany dívá takto: Podmínkou situace nutné obrany je bezprostřední hrozba či trvání útoku, tedy nehrozí-li útok bezprostředně, nebo netrvá-li, nelze v nutné obraně vůbec jednat. Bezprostřední hrozba či trvání útoku jsou takto spojeny s jeho vlastní existencí.

*„Nehrozí-li bezprostředně nebo netrvá-li v současnosti útok, nelze v nutné obraně jednat... Pod pojem „překročení mezí“ nutné obrany lze patrně zařadit pouze ty případy, kdy obrana (při jednání v nutné obraně) byla (nyní zcela) zřejmě (nyní zjevně) nepřiměřená povaze a nebezpečnosti útoku.“*⁸⁵

⁸³ NS ČSSR - 8 Tz 67/65

⁸⁴ NS ČSR - 11 To 1/78 (č. 18/79 Sb. rozh. tr.)

⁸⁵ Vokoun R.: op.cit., str. 63

To znamená nezařazovat předčasnou či opožděnou obranu do rámce překročení mezí nutné obrany, kde takto zůstane pouze obrana zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku co do intenzity. To však také znamená nemožnost aplikovat polehčující okolnost § 33 f) trestního zákona na tyto případy. Touto polehčující okolností je skutečnost, že se pachatel dopustil trestného jednání za situace, kdy nebyly zcela splněny podmínky nutné obrany či krajní nouze. Tedy, že šlo o exces a ne o neexistenci nutné obrany.

Solnař naopak uvádí : „V literatuře se rozlišuje především vykročení co do míry obranného zákroku (exces intenzivní) a co do doby zákroku (exces extenzivní), v prvním případě pachatel užil silnějšího prostředku, než bylo přiměřené povaze a nebezpečnosti (nyní jen způsobu) útoku (usmrtil, ač stačilo poranit), v druhém případě uplatňoval obranu předčasně (útok hrozil, ale nehrozil bezprostředně). Při tom třeba přihlížet k okolnosti, že prodlení v obraně ji může učinit neúčinnou. Opožděné odvracení útoku, když již nebezpečí pominulo, nelze patrně posuzovat jako vykročení z mezí nutné obrany, nejde pak již o nutnou obranu, ale o odvetu.“⁸⁶

Solnař tedy považuje za exces extenzivní pouze obranu předčasnou. Na tu pak tedy lze pohlížet podle okolností prizmatem § 33 f) trestního zákona a přiznat obránci, který se dopustil excesu z nutné obrany polehčující okolnost.

Při posouzení, zda opožděné odvracení útoku je excesem z nutné obrany, bude zřejmě třeba přihlídnout k časové prodlevě a intenzitě jednání obránce po skončení útoku a taktéž zkoumat zdali útok ještě v té době bezprostředně nehrozil a popř. zkoumat subjektivní stránku obránčova jednání

Z hlediska otázky efektivní sebeobrany je problematika excesu extenzivního, který předchází útoku dosti významná. Přímou souvisí s výkladem pojmu „přímo hrozící útok“, kterážto problematika byla již probrána v kapitole o útoku.

⁸⁶ Solnař V.: op.cit. str. 108

Všichni vojenští stratégové i praktici sebeobranu vědí, že jakákoliv akce je rychlejší než reakce, tedy nejlepším způsobem, jak si zajistit již výše zmiňovanou výhodu v boji je: zahájit ho sám přepadem. A to buď tak, že napadený neví, že je útočník přítomen, nebo o přítomnosti této osoby ví, ale není si vědom jejího úmysl zaútočit. V obou situacích tedy žádná obranná akce ze strany napadeného ještě nezačala, ani nemohla začít, neboť o útoku neví. To je výhoda překvapení, kterou si většina útočníků moc dobře uvědomuje, a která drtivou většinu občanů, kteří se ocitnou v situaci napadení podstatně handicapuje, ne-li znemožňuje jejich obranu.

Dikce § 13 trestního zákona proto sama reflektuje, že pokud o přítomnosti někoho, kdo hodlá zaútočit, občan ví, tedy útok „hrozí přímo“, nelze čekat až začne, neboť to by značně zvyšovalo riziko pro obránce a znesnadnilo nebo i znemožnilo realizaci účinné obrany. Obrana již ve fázi „bezprostředně hrozícího“ útoku je pochopitelně nejlepší variantou obrany, neboť umožňuje obránci provést fyzicky první tah v boji, tedy dříve než útok (vlastní poškození jeho zájmů) nastane. Jednání obránce v této fázi tak bude mít charakter preventivního protiútoku proti osobě od níž bezprostředně hrozí napadení a odebírá útočníkovi jeho hlavní výhodu prvního tahu.

Tento způsob obrany je z různých způsobů aktivní obrany asi neúčinnější prevencí viktimizace. Proto by měly orgány činné v trestním řízení velice jemně rozlišovat mezi obranou v době, kdy útok hrozí, ale ne bezprostředně (tj. extenzivní exces) a v době, kdy opravdu útok hrozí přímo. **Je při tom třeba přihlížet k okolnosti, že prodlení v obraně zvyšuje značně riziko pro obránce a může ji učinit zcela neúčinnou.**

Takový exces se pak posoudí (v závislosti na zastávané koncepci excesů, viz výše) buď jako nutná obrana předčasná, tedy exces z nutné obrany, nebo jako jednání v situaci, kdy podmínky nutné obrany nebyly vůbec splněny. V obou případech se nastoluje poté otázka odpovědnosti jednatelého „obránce“ za zaviněné následky.

Institut nutné obrany není nástrojem trestání či dokonce msty, je to nástroj ochrany ohrožených zájmů a hodnot. Proto nepřipouští již výše

zmiňovanou mstu – extenzivní exces. Nepřipouští však také intenzivní exces. A problematika intenzivního excesu z nutné obrany je jádrem otázky přiměřenosti nutné obrany a zároveň jádrem problematiky celého tohoto institutu.

Neboť je to právě dostatečná intenzita jednání obránce, co umožňuje se ubránit, a tak naplnit smysl existence tohoto institutu.

Jak bylo výše podrobně rozebráno musí být intenzita obrany taková, aby zastavila útok, tedy z povahy věci vyšší. A je třeba si uvědomit, že ve většině případů přímo úměrně účinnosti obrany stoupá i újma způsobená útočníkovi. Nelze proto očekávat, že je možné zastavit agresivního útočníka jemnými elegantními pohyby, které mu nijak neublíží. To jsou jen filmové fikce. Pokud vycházíme z takovýchto nereálných předpokladů, přenášíme na napadeného riziko újmy, což je zcela kontraproduktivní.

„Z povahy věci vyplývá, že obrana musí být tak intenzivní, aby útok odvrátila, tj. musí být silnější než útok, avšak nesmí být zcela zjevně přehnaná. Tak tomu v daném případě nebylo, když obviněný L. Š. po svém pádu střílel na několik málo metrů na poškozené, kteří se zbraněmi v ruce proti němu postupují, přičemž jednoho poškozeného střílí do břicha a druhého do ruky a nohy. Kdyby obviněný střílel na poškozené bez úmyslu poškodit jejich zdraví, jak požaduje ministr spravedlnosti ve stížnosti pro porušení zákona, velice těžko by se jim ubránil, když je od útoku neodradily ani varovné výstřely do země a do vzduchu. Pokud jde o další námítky uvedené ve stížnosti pro porušení zákona, je k nim potřebné uvést, že pro posouzení jednání obviněného L. Š. jako nutné obrany podle § 13 tr. zák. není podstatné, kdo zmíněný konflikt vyprovokoval, ani skutečnost, že zbraně v ruce poškozených nebyly použity k přímému útoku proti tělu obviněného. Útok poškozených totiž přímo hrozil, jak je popsáno shora. Právně relevantní není ani námítka stěžovatele, že obviněný měl možnost před poškozenými utéci či je měl slovně varovat.“⁸⁷

⁸⁷ 4 Tz 284 2001

Právní kvalifikace excesů

Exces z nutné obrany je jednání společensky nebezpečné, protiprávní, a proto se takové jednání posoudí podle obecných zásad trestního zákona. Obránce, který se excesu dopustil pak bude odpovědný za trestný čin, jehož skutkovou podstatu tímto jednáním naplnil. Trestný čin takto spáchaný může být jak trestným činem nedbalostním, tak úmyslným. Je tedy i exces třeba posoudit z hlediska subjektivního. A tato otázka bude základní při řešení problému odpovědnosti obránce za vybočení z mezí nutné obrany.

Zjištění zavinění pachatele je významné pro jeho trestní postih. Existují totiž skutkové podstaty trestných činů, které se shodují ve znacích objektu, objektivní stránce i subjektu, ale lišící se formou zavinění, např. § 219 (vražda), § 221 (úmyslné ublížení na zdraví), § 222 (úmyslné způsobení těžké újmy na zdraví), § 223 (nedbalostní ublížení na zdraví), § 224 (nedbalostní způsobení těžké újmy na zdraví) trestního zákona.

Otázkou je, na jaké okolnosti se má zavinění vztahovat, tedy zda bude určující zavinění k samotnému excesu nebo následku a dalším znakům skutkové podstaty nebo k obojímu. Existují tři řešení.

Někteří autoři vychází z toho, že rozhodující je zavinění k negativním znakům trestného činu, tedy ke znakům nutné obrany. Zavinění k pozitivním znakům skutkové podstaty je nerozhodné.⁸⁸

To by striktně interpretováno znamenalo, že zavinění ve vztahu k následku je nerozhodné. Z toho by např. vyplývala odpovědnost obránce za vraždu v případě, že by úmyslně vybočil z mezí nutné obrany, zamýšlel by přitom způsobit určitý následek, ale z nedbalosti by způsobil smrt, tedy následek těžší, nezamýšlený. To by bylo nepřijatelné.

Pokud by se vyšlo z relevance zavinění pouze ve vztahu k následku, mohlo by dojít k tomu, že obránce, který vybočil z nutné obrany úmyslně a obránce, který vybočil z nutné obrany z nedbalosti (v domnění, že jedná v

⁸⁸ Jebavý M.: Vybočení z mezí nutné obrany, Socialistická zákonost 1/1975, str. 39

rámci nutné obrany) přičemž oba způsobily úmyslně následek, by oba byli bráni k odpovědnosti za tentýž úmyslný trestný čin. Což by neodůvodněně stavělo na roveň pachatele úmyslného trestného činu a obránce, který pod tlakem situace jednal neadekvátně.

Z těchto důvodů je zřejmě nejlepší řešení, které vychází jak ze zavinění ve vztahu k samotnému excesu, tak ze zavinění ve vztahu ke způsobenému následku a dalším znakům skutkové podstaty. Toto stanovisko zastává i Solnař: *„Jestliže tedy pachatel překročil meze nutné obrany co do přiměřenosti – usmrtil, ač stačilo poranit- třeba čin posoudit jako trestný čin vraždy spáchaný za polehčující okolnosti §33 písm. f), zamýšlel-li pachatel usmrtit. Pokud se pachatel mýlil co do skutkových podmínek zřejmě nepřiměřenosti, byl by beztrestný nebo odpovědný za kulpózní delikt.“*⁸⁹

Pokud zavinění ve vztahu k excesu a zavinění ve vztahu k následku budou téže formy, nevystávají žádné problémy. Jestliže pachatel úmyslně spáchá exces a zároveň úmyslně zaviní základní následek, bude brán k odpovědnosti za úmyslný trestný čin. Pokud se dopustí excesu z nedbalosti a základní následek způsobí též nedbalostí, bude odpovídat za nedbalostní trestný čin.

Jestliže zavinění excesu a zavinění následku budou různé, je třeba pak vyjít z obecných principů o zavinění, dle nichž by se úmysl měl vztahovat na všechny znaky skutkové podstaty, jak pozitivní, tak negativní :

„Pokud vyjdeme z učení o tzv. negativních znacích skutkové podstaty, potom zavinění se musí vztahovat nejen na „ pozitivní“ znaky, ale rovněž na tyto znaky „negativní“. Obecné principy zavinění pak požadují, aby se úmysl vztahoval na všechny znaky skutkové podstaty, tedy i na znaky „negativní“.

Jinak lze hovořit pouze o deliktu nedbalostním, jsou-li ovšem zbývající znaky skutkové podstaty alespoň touto nedbalostní zahrnuty. Tomuto závěru přisvědčuje i řešení těch případů, kdy buď exces nebo (základní) následek nebudou zaviněny vůbec.

⁸⁹ Solnař V.: op. cit., str. 108-109

Jestliže totiž meze nutné obrany byly sice „objektivně“ překročeny, avšak k tomuto překročení nedošlo zaviněně, tj. ani z nedbalosti, potom nepřichází v úvahu jakákoliv odpovědnost, byť by vlastní následek byl zaviněn. Stejně tak nelze o trestní odpovědnosti hovořit tehdy, kdy meze nutné obrany jsou sice zaviněně překročeny, avšak k následku samotnému zavinění (výjimečně) chybí.“⁹⁰

Pokud by se tedy úmysl nevztahoval jak na exces, tak na následek, šlo by jen o nedbalostní trestný čin. O úmyslný trestný čin by šlo pouze, když se na exces i na základní následek bude vztahovat zavinění úmyslné:

„Podmínkou trestnosti jednání, které je překročením mezí nutné obrany (§ 13 tr. zák.) např. proto, že útok, proti kterému je obrana zaměřená, již netrvá, je také zavinění vztahující se na tuto skutečnost.

V takových případech je třeba také důsledně zjišťovat, zda šlo o úmyslné nebo nedbalostní překročení mezí nutné obrany a přihlížet přitom i k rozrušení obránce vyvolanému útokem. To znamená, že dovozuje-li soud prvního stupně nepřímý úmysl obžalovaného ve vztahu ke smrtelnému následku u poškozených, musí být spolehlivě prokázáno, že obžalovaný nejenže věděl, že může usmrtit, a pro takový případ byl srozuměn, ale také, že věděl, že útok poškozených již netrvá, ani přímo nehrozí, resp. trval-li nebo přímo hrozil, věděl, že jeho obrana je ve zřejmém nepoměru k nebezpečnosti útoku, a byl s tím srozuměn.

Obžalovaný se nedoznal, že by vnímal, že poškození již na něho neútočí, resp. že nejsou schopni dalšího útoku, oháněl se kolem sebe stoličkou, resp. tyčí (nebylo přesně prokázáno o jaký předmět šlo), ze strachu před pokračováním jejich útoku. Nabízí se zde tedy otázka, zda právě překročení podmínek nutné obrany není v jeho případě pokryto spíše některou z forem nedbalostního zavinění podle § 5 tr. zák.“⁹¹

⁹⁰ Vokoun, R. Vybrané otázky nutné obrany a krajní nouze, AUC 3/1989

⁹¹ VS 1 To 55/93 (č. 16/94 Sb. rozh. tr.)

Dále je třeba zdůraznit, že tak jako při obecném posuzování trestnosti určitého skutku, je třeba dokázat v trestním řízení všechny obligatorní znaky skutkové podstaty, včetně formy zavinění:

„Nepřímý úmysl nelze v žádném případě jen předpokládat, nýbrž je nutno jej na základě zjištěných okolností prokázat. Závěr o vražedném úmyslu lze učinit i z objektivních skutečností, např. z povahy činu, způsobu jeho provedení nebo ze zjištěných okolností subjektivní povahy, např. z pohnutky činu. Zavinění je výslednicí (mimo jiné) i osobních vlastností pachatele, a lze proto také z nich na formu zavinění usuzovat. Tyto závěry nesmějí však nabýt povahy jakýchsi presumpcí.“⁹²

Vybočení z mezí nutné obrany může být kvalifikováno jako dokonáný trestný čin, ale může být také kvalifikováno jako pokus, pokud nedojde k následku zamýšlenému obráncem, který se excesu dopustil. Vybočení z mezí nutné obrany je navíc polehčující okolností ve smyslu § 33 písmeno f) trestního zákona.

V rámci posuzování excesů z nutné obrany se může naskytnout situace, kdy nelze obhajobu obránce, který se dle obvinění dopustil excesu, spolehlivě vyvrátit. V tom případě je třeba o těch okolnostech, které nebyly spolehlivě prokázány rozhodnout podle zásady *in dubio pro reo*, tedy ve prospěch stíhaného obránce.⁹³

Příklad takovéto situace, kdy v relevantní době nebyl přítomen svědek, a proto bylo třeba při použití *in dubio pro reo* rozhodnout ve prospěch obžalovaného obránce: *„Z principu presumpce neviny (§ 2 odst.2 tr.řádu) kromě pravidla, podle něhož musí být obviněnému vina prokázána, plyne rovněž pravidlo in dubio pro reo, dle kterého není-li v důkazním řízení dosaženo praktické jistoty o existenci relevantních skutkových okolností, tj. jsou-li přítomny v daném kontextu důvodné pochybnosti, jež nelze*

⁹² IV. ÚS 433/02

⁹³ Jelínek, J. a kol. Trestní právo procesní. 5. vydání. Linde, Praha. 2007, str. 117

odstranit ani provedením dalšího důkazu, nutno rozhodnout ve prospěch obviněného.⁹⁴

Ustanovení trestního zákona související s excesy z mezí nutné obrany

Jak bylo na začátku této práce zmíněno, vzhledem k formálně-materiálnímu pojetí trestného činu by bylo teoreticky možné vyloučit odpovědnost za jednání obránce pouhým poukazem na nedostatek materiálního znaku. To by však odporovalo smyslu institutů okolností vylučujících protiprávnost. Přes vědomí tohoto faktu je však třeba mít vždy při trestněprávní kvalifikaci na mysli, že nemůže být trestným činem jednání jehož nebezpečnost je nepatrná.

„...trestné činy, spáchané za podmínek překročení nutné obrany, se obecně vyznačují sníženým stupněm nebezpečnosti činu pro společnost. Při rozhodování takových věcí je proto třeba věnovat zvýšenou pozornost hodnocení trestnosti žalovaného jednání i z hlediska tzv. materiálního pojetí trestného činu.“⁹⁵

Pokud má jednání obránce, kterým se dostal mimo meze nutné obrany, nebezpečnost vyšší než nepatrnou, umožňuje trestní zákon přihlédnout ke skutečnosti, že jde o exces jako k polehčující okolnosti výslovně uvedené v ustanovení § 33 písm. f) trestního zákona.

To může mít vliv na snížení trestu v rámci sazby stanovené pro danou skutkovou podstatu. To se ale netýká případů tzv. putativní obrany, neboť u ní nejde o čin spáchaný při odvracení útoku. V těchto případech připadá v úvahu polehčující okolnost dle § 33 a) nebo d) trestního zákona.

Dále trestní zákon umožňuje dle § 40 mimořádně snížit trest, má-li soud za to, že vzhledem k okolnostem případu nebo vzhledem k poměrům pachatele by použití trestní sazby odnětí svobody tímto zákonem stanovené

⁹⁴ ÚS 733/01

⁹⁵ VS 1 To 55/93

bylo pro pachatele nepřiměřeně přísné, a že účelu trestu lze dosáhnout i trestem kratšího trvání.

Pokud to okolnosti umožní, připadá v úvahu také upuštění od potrestání za podmínek § 24 trestního zákona.

Ustanovení § 33 f), § 40 a § 24 trestního zákona nejsou aplikována obligatorně při výskytu uvedených podmínek, ale záleží na zvážení soudu. To omezuje právní jistotu obránce oproti situaci, kdy by použití těchto ustanovení bylo obligatorním důsledkem spáchání činu při excesu z nutné obrany. Navíc je třeba vzít v úvahu, že i při použití obecných sazeb bude např. v případě jednání vybočujícího z mezí nutné obrany, kterým je nedbalostně způsobena smrt, trest i tak dosti přísný.

Navíc samotná možnost sankce, dojde-li k excesu, byť pouze z nedbalosti, může vést (a často vede) občany nejen snaze se excesu vyvarovat, ale též k tomu, že budou mít tendenci v nutné obraně nejednat.⁹⁶ Dochází pak k absurdní situaci, kdy řada občanů má větší strach z toho, jaké problémy by mohli mít s orgány činnými v trestním řízení, než z toho jaká újma na zdraví či na životě jim hrozí od útočníka. Tato atmosféra také pak vede k tomu, že jen málokdy se vyskytnou případy občanů ochotných napadenému spoluobčanovi pomoci v rámci pomoci v nutné obraně.

Právní úprava v ranné verzi návrhu nového trestního zákoníku se na toto snažila reagovat a stanovovala za určitých okolností při vykročení z mezí nutné obrany beztrestnost, viz níže.

Nástražné zabezpečovací systémy

Nástražnými zabezpečovacími systémy (NZS) rozumíme různá zařízení nastražená k odvrácení budoucích útoků. Jde o různá samočinná zařízení, pastí, stavební úpravy, apod. Tato zařízení jsou instalována dříve

⁹⁶ Vokoun R.: ,op.cit. str. 72

než k útoku dojde. Otázkou je, zda lze jejich použití považovat za jednání v nutné obraně.

Jednání v nutné obraně pomocí věcí, tedy např. zbraní nebo i přístrojů není principiálně vyloučené. Podmínkou nutné obrany je ale přímo hrozící nebo trvajícím útok: „Mám za to, že nejde o exces porušující současnost obrany a útoku (extenzivní exces). Umístění nástrahy ovšem útoku předchází. Avšak reakce je s útokem současná. Instalace zařízení má povahu přípravy k obraně. Příprava obrany přece může předcházet útoku. To není nic nesprávného, ba naopak... Mám za to, že použití obranných mechanismů nelze a limine zavrhnout.“⁹⁷

Je třeba přihlídnout k tomu, že náš právní řád nežadá, aby obránce musel být v okamžiku útoku na místě útoku a musel se utkat s útočníkem osobně tvář v tvář.

Podmínkou přípustnosti těchto systémů jako prostředků nutné obrany je, že reakce těchto systémů na spouštěcí signál bude současná s útokem, dostatečně specifická, tedy bude směřovat pouze proti útočníkovi, což v praxi nelze zcela zajistit. V případě, že by nevinná osoba byla systémem zraněna či usmrcena, hrozilo by obránci stíhání za nedbalostní ublížení na zdraví popř. ublížení na zdraví s následkem smrti.

Byl-li by dokázán obránci úmysl (alespoň nepřímý, tedy srozumění), aby systém reagoval nejen na protiprávní útok na zájmy chráněné trestním zákonem, bylo by u něho teoreticky možné vyvozovat odpovědnost za úmyslný delikt.

Od přípustnosti NZS jako prostředků nutné obrany je třeba odlišovat legálnost držení některých systémů, především výbušných systémů a nástražných střelných zařízení dle zákona o střelných zbraních a střelivu 119/2002 Sb.

⁹⁷ Dolenský A.: Přiměřenost nutné obrany, Sborník prací z trestního práva, Academia, Praha 1969, str. 41

Teryngel uvádí, že jde-li o nástražné zařízení k ochraně majetku, nesmí být nebezpečné životu. Neboť jednání v nutné obraně proti životu pachatele by bylo v takovém případě vždy zcela zřejmě nepřiměřené útoku proti majetku. Zamítá tak použití samostřílů, speciálně vycvičených nebo značně pro život nebezpečných zvířat jako jsou pitbullteriéři, divoké šelmy, jedovatí hadi apod. Usmrcení nebo zranění útočníka při útoku proti majetku by prý patrně za zcela zjevně nepřiměřený způsob obrany považováno bylo. Doporučuje proto používat pouze nástrah, které útočníka zneškodní, ale neusmrtí nebo nezraní, případně zadrží, jako jsou elektrická zařízení na principu elektrického paralyzéry, padací klece, slzné a paralytické plyny, psa cvičeného k zadržení pachatele apod.⁹⁸

K tomuto názoru je třeba uvést následující: obsahuje tezi, která není dle mého názoru právně podložená a na druhé straně nabízí řešení, které při přijetí této samotné teze je s ní v rozporu.

Jednak nelze automaticky vylučovat použití nástražných systémů, které jsou schopny *zranit* útočníka s odkazem na zcela zjevnou nepřiměřenost následků nutné obrany předmětu útoku tj. majetek. Obecně totiž neplatí, že by obránce nikdy nemohl v nutné obraně proti útoku směřujícímu proti majetku útočníka zranit. § 13 trestního zákona se o ničem takovém nezmiňuje, ani to z něj logicky nevyplývá. Zda reakce nástražného zařízení překročí hranici zcela zjevné nepřiměřenosti způsobu útoku, závisí na posouzení konkrétní situace, neboť předmět útoku (tj. majetek v tomto případě) je jen jednou z komponent *způsobu útoku*.

Na druhé straně nabízené řešení, tedy použití elektrických zařízení na principu elektrického paralyzéry, padací klece, slzného a paralytického plynu, psa cvičeného k zadržení pachatele odporuje shora zmíněné a vyvrácené tezi, že je třeba útočníka nezranit. Žádné z těchto zařízení totiž není schopno fungovat takovým způsobem, aby se vyloučila možnost zranění útočníka, nebo i náhodné osoby. Elektrické paralyzéry mohou při závadě zabít člověka zdravého, nebo při normálním fungování zabít člověka např. s vadou srdce. Při použití klece může též dojít ke zranění, ať už klec bude padat na

⁹⁸ Teryngel J.: Nad trestní odpovědností podnikatele, Orac 1998, str. 36

útočníka, nebo do ní bude padat on sám, nebo jen bude padací uzávěra této klece. Slzný plyn (OC, CO,CS) může člověku s potížemi s dýchacími cestami také způsobit zranění. Stejně tak i u cvičeného psa nelze naprosto zaručit adekvátnost jeho reakcí.

Nelze tedy podle mého názoru s ohledem na fungování systémů a zdravotní stav pachatele úplně vyloučit jeho zranění, není to však ale z hlediska práva ani nezbytně nutné, neboť – jak bylo zmíněné výše - zákon neklade nutné obraně podmínku nezranění útočníka v případě útoku na majetek. Navíc je třeba si uvědomit (klade-li se otázka přiměřenosti způsobu obrany vzhledem k zájmům napadeným), že například systémy, které mají zabezpečit nemovitosti neslouží jen jako ochrana proti trestným činům majetkovým, ale také jako ochrana před trestnými činy jako je porušování domovní svobody, omezování osobní svobody v lepším případě a v horším jako ochrana proti trestným činům jako je loupež, zbavení osobní svobody, ublížení na zdraví, znásilnění ad., před kterými chrání své obyvatele.

Skutečně právně relevantním důvodem, proč nelze používání vyjmenovaných systémů doporučit, je ten, že u nich nelze regulovat intenzitu obrany podle způsobu útoku, a dále že systémy neumí rozlišit skutečného útočníka od náhodného narušitele prostoru, nelze tedy zaručit současnost obrany s útokem a dostatečnou specifičnost obrany. Nikoliv tedy proto, že zranění útočníka při útoku na majetek je automaticky obrana zcela zjevně nepřiměřená. Z uvedeného důvodu se člověk, který systém nainstaluje, vždy vystavuje riziku, že pokud dojde ke zranění nevinného nebo usmrcení bude stíhán za trestný čin v horším případě, v lepším případě riskuje občanskoprávní odpovědnost za způsobenou škodu.

Nelze ale ani jejich použití obecně vyloučit, neboť některé z nich mohou díky svému mechanismu reagovat přiměřeně, pouze při útoku a jen při napadení chráněných hodnot, tedy v rámci nutné obrany. Je také možný technický vývoj, který přinese nové systémy, které budou schopné útočníka zneškodnit, aniž vybočí z mezí nutné obrany (např. neinvazivní plynné uspávací prostředky). Tento názor sdílí i autoři díla Novotný, O., Vanduchová M. a kol: Trestní právo hmotné, obecná část, když shrnují podmínky pro použití těchto prostředků: „Obecně nelze instalaci takových

zařízení odmítat. Musí však splňovat zákonné požadavky kladené na jednání v nutné obraně: a) musí se aktivizovat (uvést do činnosti) jen v případě protiprávního útoku, b) jejich účinnost nesmí být zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku.“⁹⁹

Zabezpečovací systémy, které pouze detekují pohyb, teplo, kouř, zvuk, a pak spouští buď zvukový poplach nebo signál na pult centrální ochrany, tzv. elektronické zabezpečovací systémy (EZS) z hlediska institutu nutné obrany nečiní vůbec problém a jsou běžně používány.

Pro případnou odpovědnost za nedbalostně způsobené následky skutečnost, do jaké míry pachatel-obránce využil všech možností, jak zabránit tomu, aby obranná reakce aktivního nástražného zabezpečovacího systému nepostihla nevinné (např. umístil výstražné nápisy, signalizační zařízení, zařízení, která zabrání narušení chráněných zájmů bez způsobení škody takovým osobám, jako jsou zdi, mříže apod.) může výrazně modifikovat míru zavinění takového obránce, případně jeho odpovědnost zcela vyloučit, pokud bude možno dovést přiměřené důvody, pro které se mohl obránce domnívat, že takové osoby se vyhnou narušování zabezpečeného prostoru.

Domnívám se taktéž, že pasivní ochranné prvky nemovitostí jako výstražná a zabraňovací zařízení, která nejsou zaměřena na způsobení škody útočníkovi, ale mají ho jen odstranit nebo zamezit přístupu do nemovitosti jako příkopy, mříže, ostnatý drát, skleněné střeby na vrcholcích zdí, nemohou založit ani nedbalostní odpovědnost toho, kdo je nainstaloval za následek, způsobený tomu, kdo jejich evidentní existenci nerespektoval a snažil se do prostoru protiprávně proniknout.

⁹⁹ Novotný, O., Vanduchová M. a kol: Trestní právo hmotné, obecná část, Praha: ASPI, a.s., 2007, str. 278

Nutná obrana v návrhu nového trestního zákona

Původní návrh autorů nového trestního zákoníku byl výrazně kazuističtější než verze, která byla předložena Parlamentu ČR, a která je v současnosti ve 2. čtení v Poslanecké sněmovně:

§ 29

Nutná obrana

(1) Čin jinak trestný, kterým někdo odvrací přímo hrozící nebo trvajícím útok na zájem chráněný trestním zákonem, není trestným činem.

(2) Nejde o nutnou obranu, byla-li obrana zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku, místu a času útoku, anebo okolnostem vztahujícím se k osobě útočníka nebo osobě obránce.

(3) Ten, kdo odvrací útok, aniž byly zcela splněny podmínky nutné obrany, není trestný, jednal-li v silném rozrušení, strachu, úleku nebo zmatku způsobeném útokem.¹⁰⁰

Tato původní verze výslovně v zákonném textu zakotvovala výdobytky dosavadní praxe a nauky trestního práva a byť věcně neměnila rozsah či význam institutu nutné obrany, výslovně uváděla některé prvky, dosud pouze dovozované judikaturou či naukou.

Šlo v první řadě o vymezení okolností, vůči kterým se musí poměřovat přiměřenost obrany. Vedle způsobu útoku zde byly konkrétně uvedeny i místo a čas útoku a dále okolnosti vztahující se k osobě útočníka či obránce. Tímto způsobem se v podstatě rušila potřeba interpretovat pojem *způsobu útoku* extenzivně (viz výše), tak aby zahrnoval všechny uvedené okolnosti a nadále by způsob útoku označoval skutečně pouze aspekty týkající se vlastního způsobu útoku, tedy jeho mechanismu, intenzity, zbraní použitých apod., resp. by ho nadále nauka i judikatura postupně interpretovala jako všechny

¹⁰⁰ Šámal, P., *Osnova trestního zákoníku 2004 – 2006*, Praha: C.H. Beck, 2006, s. 66

aspekty způsobu útoku v extenzivním slova smyslu, které nelze podřadit pod pojmy: místo, čas útoku či okolnosti vztahující se k osobě útočníka nebo osobě obránce.

Současně ale tato verze obsahovala také privilegované ustanovení o beztrestnosti excesu z mezí nutné obrany v případech, kdy k němu dojde v důsledku silného rozrušení, strachu, úleku nebo zmatku způsobených útokem. Tedy v důsledku nerovnovážného subjektivního stavu obránce způsobeného stresem vyvolaným právě útokem.

Toto ustanovení navazovalo na již výše zmíněný institut polehčující okolnosti podle § 33 písm. f) současného trestního zákona, kdy se za polehčující okolnost považuje pokud pachatel „*spáchal trestný čin odvraceje útok nebo jiné nebezpečí, aniž byly zcela splněny podmínky nutné obrany nebo krajní nouze*“. Oproti tomu toto nové ustanovení stanovilo v taxativně uvedených případech přímo beztrestnost excesu z nutné obrany. Mělo jít o situace, kdy by se obránce díky útoku ocitl pod takovým psychickým tlakem, že by nebyl schopen správně odhadnout meze adekvátnosti obranného jednání, a proto z těchto mezí vykročil. Jeho jednání by zůstalo excesem z nutné obrany, nicméně vzhledem k okolnostem prohlášeným zákonem za beztrestné.

Je třeba říci, že jak bylo již uvedeno výše v pojednání o excesech z nutné obrany, jde i v tomto případě k ustanovení k němuž lze, byť ne vždy jednoznačně, taktéž dojít výkladem současného znění institutu nutné obrany, neboť i exces musí být kryt zaviněním, a to minimálně nevědomou nedbalostí, která, pokud není prokázána, znamená nemožnost stíhat pachatele takového excesu.

Oproti tomu dikce institutu nutné obrany ve verzi předložené Parlamentu až na drobnou dikční změnu v podstatě kopíruje znění, které zná současný trestní zákon:

§ 29
Nutná obrana

(1) Čin jinak trestný, kterým někdo odvrací přímo hrozící nebo trvajícím útok na zájem chráněný trestním zákonem, není trestným činem.

(2) Nejde o nutnou obranu, byla-li obrana zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku.¹⁰¹

Z toho vyplývá, všechny vývody a interpretace uvedené v této práci bude možné beze změny vztáhnout i na znění nutné obrany v novém trestním zákoníku.

Závěr

Česká právní úprava nutné obrany je podle mého názoru uspokojivá, umožňuje v teoretické rovině jak efektivní obranu ze strany napadeného, tak prosazení zájmu společnosti na udržení takovýchto jednání v hranicích adekvátnosti a na zamezení zneužití tohoto institutu.

Tato úprava splňuje požadavky, které je třeba na úpravu nutné obrany klást. Není v ní požadavek subsidiarity, nepožaduje proporcionalitu ve smyslu vztahu způsobeného a hrozícího následku, přiměřenost je formulována tak, že obránce není svázán příliš přísně stanovenými mezemi, které by nebyli reálně splnitelné.

Nevyhovující je navzájem nesladěná úprava v trestním, přestupkovém a občanském právu. To je de lege ferenda ještě úkol k vyřešení.

¹⁰¹ Sněmovní tisk č. 410/2008 návrh trestního zákoníku

Skutečná účinnost úpravy však záleží koneckonců vždy na aplikační praxi orgánů činných v trestním řízení. Tato praxe může některé nedostatky odstranit, může také citlivou interpretací zajistit efektivní použití této úpravy. Proto při hodnocení úpravy nutné obrany nelze vycházet pouze ze samotné dikce zákona, ale je třeba vždy zohlednit i judikaturu a i jinak ustálenou justiční praxi. Tato praxe, odrážející se v citované judikatuře vyšších českých soudů, dle mého názoru vhodně doplňuje kvalitní úpravu zákonnou.

Je třeba však podotknout, že i v právních řádech, které mají psanou úpravu nutné obrany přísnější, je justice schopna vyprodukovat adekvátní aplikační praxi, což platí i pro státy, které dokonce psanou úpravu nemají. Tím se trochu zpochybňuje účinnost pouhé kvalitní zákonné dikce. Vzhledem k tomu a vzhledem k neustálé tendenci rozšiřovat meze nutné obrany během posledních deseti let v našem právu (včetně návrhu nového trestního zákona) v reakci na nevyhovující aplikační praxi, je vidět, že samotná kvalitní zákonná úprava není samospasitelná.

Pokud dochází v aplikační praxi k omylům, plynou na jedné straně z neznalosti či nerespektování faktické (fyziologické, psychologické či fyzikální) stránky situace a z omezení se pouze na právní pojmy odtržené od jejich denominátů - tedy reality, kterou popisují.

Na druhé straně ale také dochází k omylům, které plynou naopak z nerespektování jasné dikce zákona – tedy právní stránky nutné obrany, např. vyžadování subsidiarity při jednání obránce v nutné obraně, či z mylné představy, že některé profese mají při ochraně svého života, zdraví apod. prostor pro nutnou obranu z hlediska práva jiný (užší), než běžný občan.

V neposlední řadě zřejmě někdy také dochází k tomu, že si orgán činný v trestním řízení není jistý hmotně-právní kvalifikací obranného jednání a místo, aby rozhodl dle „in dubio pro reo“, nebo důsledně promyslel hmotně-právní kvalifikaci, zvolí radši variantu odsouzení obránce, nicméně se současným udělením méně přísného (např. podmíněného) trestu.

Obecně platí, že v institutu nutné obrany se zrcadlí jednak celkové politické zaměření právního řádu, resp. míra svobody a práv a odpovědnosti,

kteřou přiznává stát jednotlivci, jednak to, do jaké míry to stát s ochranou lidí před násilím a kriminalitou obecně myslí vážně.

Kromě zákona trestního lze na tuto otázku naleznout odpověď také v úpravě svépomoci v občanském právu, v úpravě držení, nošení a použití chladných a střelných zbraní, v procesním postavení poškozeného v trestním řízení, v procesní úpravě předběžných opatření, které mohou zamezit útokům na fyzickou integritu, v (ne)existenci a kvalitě pomoci obětem trestných činů a v neposlední řadě v úpravě a realizaci zajišťování veřejného pořádku a bezpečnosti a prevence kriminality obecně. Existence a kvalita opatření právních i faktických v těchto oblastech přímo ovlivňují účinnost institutu nutné obrany.

OBSAH

Úvod.....	3
Okolnosti vylučující protiprávnost.....	8
Nutná obrana a zásady českého trestního práva:.....	11
Mezinárodněprávní souvislosti nutné obrany.....	13
Nutná obrana obecně.....	15
Nutná obrana jako právo.....	19
Osoby s povinností čelit nebezpečí či jednat v nutné obraně.....	21
Nutná obrana v trestním, správním a občanském právu.....	23
Útok obecně.....	27
Poškození zájmů nezúčastněných osob.....	30
Rvačka a iniciativa střetu.....	32
Nutná obrana proti úkonům veřejných činitelů.....	35
Protiprávnost útoku.....	40
Objektivní a subjektivní koncepce protiprávnosti útoku a jejich vztah k právnímu posouzení útoku osob trestně neodpovědných.....	41
Přímo hrozící či trvajícím útok.....	46
Ukončení situace nutné obrany.....	50
Subjekt.....	51
Subjektivní stránka jednání v nutné obraně.....	54
Putativní obrana.....	55
Nutná obrana proti vyprovokovaným útokům.....	57
Přiměřenost nutné obrany.....	59
Překročení mezí nutné obrany.....	71
Ustanovení trestního zákona související s excesy z mezí nutné obrany.....	80

Literatura:

- Adams R.J, Remsberg Ch.: Jak přežít v betonové džungli, Armex 2001
- Dolenský, A.: Přiměřenost nutné obrany, in: Sborník k 70. výročí prof. Solnaře, Praha 1969
- Gřivna, T., Trestní právo hmotné III., Judikatura k obecné části. 1. vydání. ASPI Publishing 2007.
- Horzinková,E., Čechmánek B.: Zákon o Policii ČR komentář, Eurounion 2001
- Chmelík, J. a kol.,Trestní právo hmotné, Praha: Linde, a.s., 2007
- Jebavý M.: Vybočení z mezí nutné obrany, Socialistická zákonost 1/1975
- Jelínek J., a kol., Trestní zákon a trestní řád, Poznámkové vydání s judikaturou, Linde, a.s., Praha 2007
- Jelínek, J. a kol., Trestní právo hmotné, Obecná část. Zvláštní část, 2. vydání. Linde, Praha 2008
- Jelínek, J. a kol. Trestní právo procesní. 5. vydání. Linde, Praha. 2007, str. 117
- Kuchta, J.: Nutná obrana, MU Brno 1999, Acta universitatis brunensis iuridica
- Kuchta, J.: Nutná obrana proti úkonům veřejných činitelů, BA 2/1988
- Matys, K. a kol., Komentář k trestnímu zákonu, Orbis 1975
- Náchodský Z., Taktika policejní akce, Armex 1993
- Náchodský, Z., Učebnice sebeobranu, Futura 1992
- Novák, J., Špička, I., Skoupý, O.: Sebeobrana a zákon, Klavis Praha 1991
- Novotný, F. a kol., Trestní právo hmotné, Pízeň: Aleš Čeněk, s.r.o., 2007,
- Novotný, F., Právo na sebeobranu, Lexisnexis, Praha 2006
- Novotný, O., Vanduchová M. a kol: Trestní právo hmotné I., Obecná část, 5. vydání.: ASPI publishing, Praha 2007.
- Rousseau, J., O společenské smlouvě, Praha 1949, str. 22
- Sněmovní tisk. č. 410/2008 návrh trestního zákoníku
- Solnař, V.: Základy trestní odpovědnosti, Academia Praha 1972
- Solnař, V., Fenyk, J., Císařová, D.: Základy trestní odpovědnosti, Lexisnexis, Praha 2003
- Spurný J., Psychologie násilí, Eurounion, 1996
- Šámal P., Púry F., Rizman S.: Trestní zákon komentář – díl I., 6. vydání, C.H. Beck 2004
- Šámal, P., Osnova trestního zákoníku 2004 – 2006, Praha: C.H. Beck, 2006

Judikatura:

NS ČSR – Zm I 412/29 (č. 3818/29 Sb.rozh.tr.)

24/56 Sb.rozh.tr.

RNS 75/1956,

RNS 75/1956

4 To 181/57

19/58 Sb.rozh.tr.

NS ČSSR - 8 Tz 25/64

NS ČSSR - Pls 5/65 (č. II/65 Sb. rozh. tr.)

NS ČSSR - 8 Tz 67/65

NS ČSSR - 7 Tz 67/69 (č. 7/70 Sb. rozh. tr.)

NS SSR - 3 Tz 13/70 (č. 49/70 Sb. rozh. tr)

NS SSR - 1 To 18/75 (č. 25/76 Sb. rozh. tr.)

NS SSR - 4 Tz 128/76 (č. 55/77 Sb. rozh. tr.)

NS ČSR - 11 To 1/78 (č. 19/79 Sb. rozh. tr.)

NS SSR - 4 Tz 40/78 (č. 9/80 Sb. rozh. tr.)

Rt 41/80 - 5 Tz 143/79

Rt 41/80 (5 Tz 143/79)

47/80 Sb.rozh.tr (6 Tz 70/79)

19/1981 Sb.rozh.tr.

NS SSR - 6 Tz 30/82 (č. 12/83 Sb. rozh. tr.)

NS ČSR - 11 Hz 5/83

NS ČSR - 1 To 4/83

9/1988 Sb.rozh.tr.

NS ČR - 11 To 27/90 (č. 36/91 Sb. rozh. tr.)

VS 1 To 55/93 (č. 16/94 Sb. rozh. tr.)

7 To 202/94

47/95 Sb. rozh. tr

4 To 360/96

1 Tzn 25/97

47/97 Sb. rozh. tr
8 Tz 217/97 II.
14/99 Sb. rozh. tr.
NS Tz 68/99
4 Tz 89/99

II. ÚS 317/01
ÚS 733/01
4 Tz 284/2001

IV. ÚS 433/02